

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 15.-16./1998.-1999.
ZAGREB, 1999.

Priilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 15.-16./1998.-1999.
Str./Pages 1-116, Zagreb, 1999.

Časopis koji je prethodio

Prilozi 1., 1983., Prilozi 2., 1985., 3.-4., 1986.-1987., 5.-6., 1988.-1989., 7., 1990.,
8. 1991., Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9., 1992., 10., 1993., 11.-12./1994.-1995.,
13.-14./1996.-1997.

Nakladnik/ Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/ Address of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone/fax ++385/01/615 02 50

Glavni i odgovorni urednik/ Editor in chief

Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/ Editorial committee

Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC (Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ
(Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN), Kornelija MINICHREITER (Zagreb),
Mladen RADIĆ (Osijek), Željko RAPANIĆ, (Split) Aleksandar RUTTKAY (Nitra,
SK), Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/ English translation

Jadranka BOLJUNČIĆ
Barbara SMITH-DEMO

Prijevod na njemački/ German translation

Erna FERENDŽA

Lektura/ Language editor

Marijan RIČKOVIĆ (hrvatski)
Ulrike STEINBACH (njemački)
Barbara SMITH-DEMO (engleski)

Dizajn/ Design

Roko BOLANČA

Korektura/ Proofreaders

Krešimir KVOČIĆ

Grafička priprema/ DTP

Studio "U", Zagreb

Računalni slog/ Layout

Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/ Printed by

Tiskara PETRAVIĆ d.o.o.

Naklada/ Circulation

600 primjeraka/ 600 examples

Sekundarne publikacije/ Indexed in

GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire

MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

Izvorni znanstveni radovi

- 5 KORNELIJA MINICHREITER
Ranoneolitički ukopi i pogrebni običaji u naseljima starčevačkog kulturnog kompleksa
- 21 REMZA KOŠČEVIĆ
Merkurove statuete iz Siscije
- 29 REMZA KOŠČEVIĆ
Neobjavljene fibule iz rimske Dalmacije i Mezije
- 41 ŽELJKO TOMIČIĆ
Ranosrednjovjekovno groblje u Sv. Jurju u Trnju u Medimurju - prinos datiranju nalazišta
- 61 TAJANA SEKELJ IVANČAN, SNJEŽANA KUŽIR,
MARIO BAUER, ZORKO MARKOVIĆ
Slučajni nalaz lubanje *Canis familiaris* položene u srednjovjekovnu keramičku posudu s lokaliteta Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice
- 81 LADA PRISTER
Susedgrad
- 91 ZORISLAV HORVAT
Hrastovica kraj Petrinje
- 101 JADRANKA BOLJUNČIĆ
Digital Radiovisigraphy in Bone Density Analysis: Neanderthal and Early Modern *Homo sapiens* Versus Modern *Homo sapiens* Supraorbital Region

Prikazi

- 105 DUNJA GLOGOVIĆ
ΧΡΟΝΟΣ, Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord-und Südosteuropa, Festschrift für Bernhard Hänsel, *Internationale Archäologie, Studia honoraria 1*, Marburg, 1997., 827 str. sa slikama
- 107 TAJANA SEKELJ IVANČAN I DUNJA GLOGOVIĆ
CENTRAL EUROPE IN 8th - 10th CENTURIES, *International Scientific Conference, Bratislava, October 2-4, 1995, Bratislava, 1997.*, 210 stranica s ilustracijama
- 110 TAJANA SEKELJ IVANČAN
Dušan Čaplovič, VČASNOSTREDOVEKÉ OSÍDLLENIE SLOVENSKA, Academic Electronic Press, Bratislava, 1998.
- 113 KORNELIJA MINICHREITER
Kratice

Contents/Inhaltsverzeichnis

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
Early Neolithic Burials and Funerary Customs in Settlements of the Starčevo Culture Complex
- REMZA KOŠČEVIĆ
Figurines of Mercury from Siscia
- REMZA KOŠČEVIĆ
Unpublished Fibulae from Roman Dalmatia and Moesia
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Der frühmittelalterliche Friedhof in Sv. Juraj u Trnju in Medimurje - Ein Beitrag zur Datierung der Fundstelle
- TAJANA SEKELJ IVANČAN, SNJEŽANA KUŽIR,
MARIO BAUER, ZORKO MARKOVIĆ
*Zufallsfund eines Schädels von *Canis familiaris* in einem mittelalterlichen Keramikgefäß Fundstelle Torčec-Cirkvišće bei Koprivnica*
- LADA PRISTER
Susedgrad
- ZORISLAV HORVAT
Hrastovica bei Petrinja
- JADRANKA BOLJUNČIĆ
*Digitálna radioviziografija u analizi gustoće kosti: nadočna regija neandertalaca i najstarijeg suvremenog *Homo sapiens* u usporedbi s nadočnom regijom suvremenog *Homo sapiens**
- KORNELIJA MINICHREITER
Abbreviations / Abkürzungen

Slučajni nalaz lubanje *Canis familiaris* položene u srednjovjekovnu keramičku posudu s lokaliteta Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice

Zufallsfund eines Schädels von Canis familiaris in einem mittelalterlichen Keramikgefäß Fundstelle Torčec-Cirkvišće bei Koprivnica

Izvorni znanstveni rad

Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper

Mediaeval archaeology

UDK 904:42; 619:636.7 (497.5 Torčec) "11/12"

Dr. sc. TAJANA SEKELJ IVANČAN

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

SNJEŽANA KUŽIR, dipl. vet.

Veterinarski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu,

Zavod za anatomiju, histologiju i embriologiju

Heinzelova 55

HR - 10000 Zagreb

Prof. dr. sc. MARIO BAUER

Veterinarski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu,

Klinika za unutarnje bolesti domaćih životinja s

kolegijem za kinologiju

Heinzelova 55

HR - 10000 Zagreb

Dr. sc. ZORKO MARKOVIĆ

Muzej grada Koprivnice

Trg L. Brozovića 1

HR - 48000 Koprivnica

*U proljeće 1999. godine slučajno je, na lokalitetu Torčec-Cirkvišće kraj Koprivnice, pronađena životinjska lubanja položena u keramičku posudu. Nakon provedene analize ustanovljeno je da gornji dio lubanje pripada srednje velikom mesojedu - psu (*Canis familiaris* L. 1758), prema anatomskoj podjeli u skupinu mesaticefaličnih pasa prema dolicocefaličnima te prema kinološkoj podjeli u skupinu brakoidnih pasa - goniča. Životinja je u trenutku smrti imala više od sedam mjeseci, a bila je najvjerojatnije ženskog spola.*

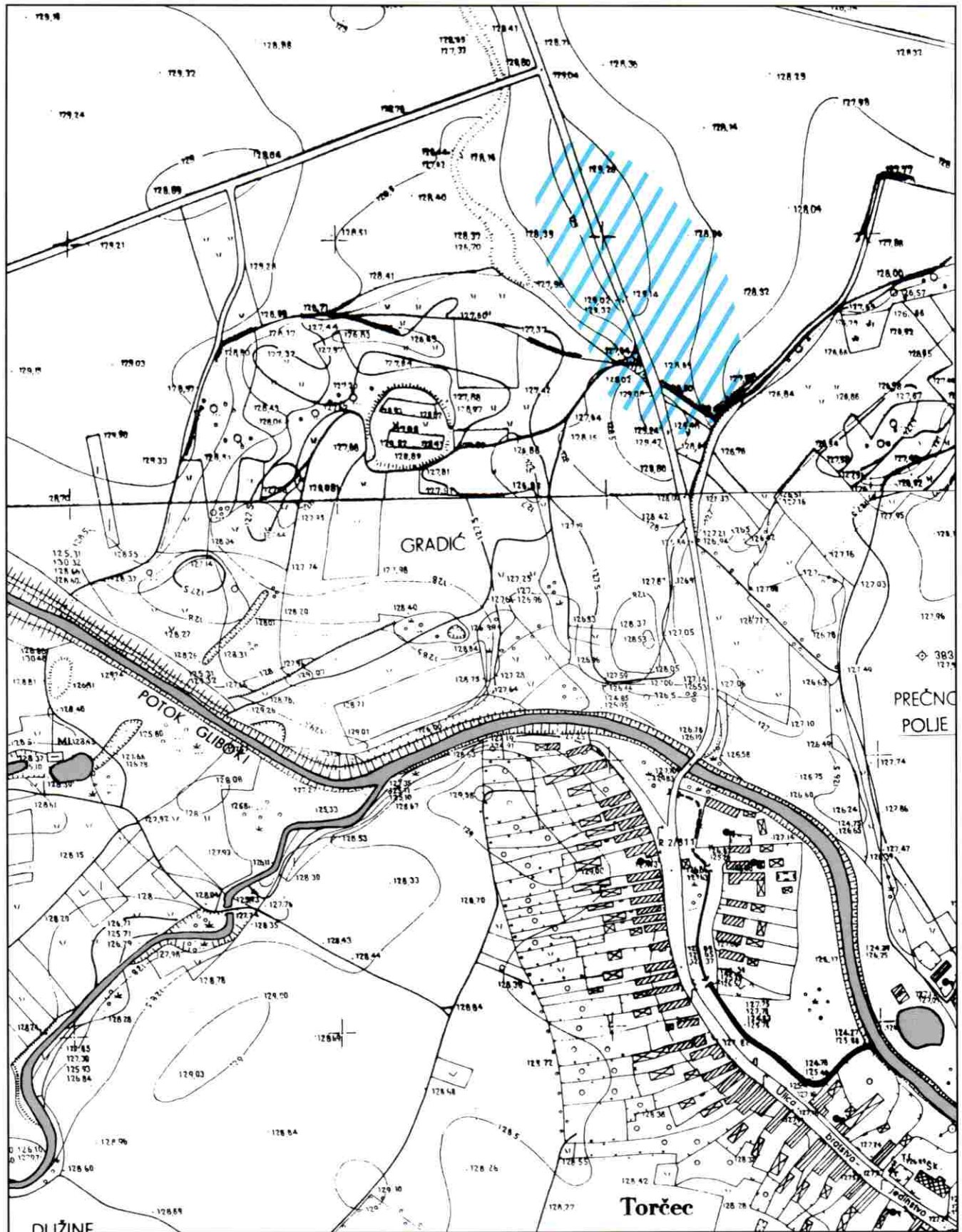
Po svojim osnovnim značajkama tehnološkog procesa izrade posude koja podrazumijeva fakturu, boju, izradu same posude kao i oblik dna i ruba, te s obzirom na način ukrašavanja, vrstu ukrasa i njegov smještaj, lonac iz Torčeca mogao se izrađivati od druge polovine XII. i u XIII. stoljeću.

Rezultati analize ukazuju da slučajni nalaz životinjske lubanje položene u keramičku posudu s lokaliteta Torčec - Cirkvišće predstavlja pseću glavu, pažljivo odvojenu od ostalog tijela, kako bi bila pohranjena u keramički lonac, najvjerojatnije u ritualne svrhe, oko sredine XIII. stoljeća.

Tijekom ožujka 1999. godine stalni suradnici Muzeja grada Koprivnice, arheolozi-amateri Ivan i Zlatko Zvijerac obilazili su okolicu Torčeca nakon proljetnog oranja. Tom prilikom, na poznatom položaju Cirkvišće (karta 1.) (KOLAR, 1976., 112.; JANUŠKA, 1978., 103.; REGISTAR, 1990., 133., lok. br. 499. (obradio Z. Marković); SEKELJ IVANČAN, 1995., 151., lok. br. 313.; REGISTAR, 1997., 199., lok. br. 733. (obradio Z. Marković); SEKELJ IVANČAN, ZVIJERAC, 1997., 67., 68., karta 1., lok. br. 7.) - smještenom sjeverozapadno od središta mjesta uz staro dravsko korito, u jarku smjera S-J

(s manjim otklonom), udaljenom od ceste Torčec-Đelekovec oko 12,9 m istočno, na dubini oko 40 cm - uočili tamniju površinu zemlje s ostacima gara, šljunka, komadića cigle i fragmentiranih kostiju te s veoma mnogo ulomaka keramike koji pripadaju istoj posudi¹ (slika 1.). Kako su posudi nedo-

¹ Zahvaljujemo gospodi Ivanu i Zlatku Zvijercu na obavijestima i ustupljenim podacima o tom nalazu te podupiremo stalne obilaskе i njihov angažman oko arheoloških lokaliteta iz okolice Torčeca i šire, bez kojeg bi mnogi detalji arheoloških nalaza ili nalazišta tog područja bili nepovratno izgubljeni.

Karta 1. Položaj srednjovjekovnog lokaliteta Cirkvišće smještenog sjeverozapadno od mjesta Torčec kraj Koprivnice (mj. 1:5000, sekcija Legrad 22 i Legrad 32)

Karte 1 Lage der mittelalterlichen Fundstelle Cirkvišće nordwestlich des Ortes Torčec bei Koprivnica (Maß: 1:5000, Abschnitt: Legrad 22 und Legrad 32).

Slika 1. Fotosnimak recentnog jarka smjera S-J nastalog prilikom proljetnog dubljeg oranja 1999. godine na položaju Torčec-Cirkvišće. Duž jarka uočava se tamnija površina zemlje - mjesto nalaza keramičke posude s životinjskom lubanjom (snimio IVAN ZVIJERAC)

Abb. 1 Foto des recenten Grabens (Richtung N-S), entstanden nach dem Frühjahrspflügen 1999 in Torčec-Cirkvišće. Entlang des Grabens ist die dunklere Erdschicht sichtbar - Fundstelle des Keramikgefäßes mit dem Tierschädel (Foto: IVAN ZVIJERAC).

stajali donji dio i dno, a s obzirom na okolnost nalaza i mogućnost daljnjeg uništavanja, prikupljeni su površinski nalazi te je otkopan preostali dio posude u visini od 15 cm, dok su preostali donji slojevi zemlje ostali nedirnuti i zaštićeni. Dno posude ležalo je na zemlji žute boje, na dubini oko 55 cm, a u njezinom donjem otkopanom dijelu pronađena je, uz mnoštvo gara, glava životinje položena u smjeru SZ (zadnji dio glave) - JI (njuška), s tjemnim dijelom prema dolje i bez donje čeljusti i jezične kosti (slika 2.). Prethodnom analizom utvrđeno je da dio lubanje pripada vrsti psa ili vuka (*Canidi*) (SEKELJ IVANČAN, MARKOVIĆ, 1999. /u tisku/), nakon čega se pristupilo mjerenjima i daljnjoj raščlambi u svrhu određivanja

Slika 2. Fotosnimak iskopanog donjeg dijela posude s lokaliteta Torčec-Cirkvišće i položaj životinjske glave smjera SZ-JI s tjemnim dijelom prema dolje (snimio IVAN ZVIJERAC)

Abb. 2 Foto des ausgegrabenen unteren Gefäßteils von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće und die Lage des Tierkopfes, ausgerichtet in Richtung NW-SO, mit dem Scheitel nach unten (Foto: IVAN ZVIJERAC).

vrste, pasmine, spola, zatim dobi životinje u trenutku smrti te ukoliko ima pokazatelja, načinu njezine smrti?

Radi boljeg razumijevanja provedenih analiza potrebno je istaći funkciju lubanje (engl. - skull) kao koštane osnove glave koja štiti mozak, osjetljive organe (za sluh, ravnotežu, vid, njuh i okus), te dijelove dišnog i probavnog sustava. Također omogućuje prihvaćanje žvačnih mišića i mišića lica. Kostí gornjeg dijela lubanje (engl. - upper skull) čvrsto su spojene nakon okoštavanja njihovih šavova - sutura, dok se donja čeljust i jezična kost prihvaćaju pokretnim spojevima.

Prema NOMINA ANATOMICA VETERINARIA, 1994., 10.-15., kosti glave mogu se podijeliti u dvije osnovne skupine:

OSSA CRANII: *os occipitale, os interparietale, os basisphenoidale, os praesphenoidale, os pterygoideum, os temporale, os parietale, os frontale, os ethmoidale, vomer;*

OSSA FACIEI: *os nasale, os lacrimale, maxilla, os incisivum, os rostrale, os palatinum, os zygomaticum, mandibula, apparatus hyoideus.*

Većina kostiju glave, prema obliku, ubraja se u tzv. plošnate kosti, koje se sastoje od vanjske (*lamina externa*) i unutarnje zbite tvari ili ploče (*lamina interna*), između kojih je spužvasti srednji sloj. Kod pneumatičnih kostiju (npr. os frontalis) ta građa se mijenja, jer umjesto spužvastog sloja one sadrže paranazalne sinuse koji su povezani s nosnom šupljinom. (NICKEL et al., 1986., 100.-101.).

Arheološki nalaz životinjske lubanje s nalazišta Torčec-Cirkvišće kraj Koprivnice, predstavlja lubanju srednje velikog mesojeda, koja se sastoji od svih navedenih kostiju, s izuzetkom donje čeljusti i jezične kosti, pa je primjereniji izraz za nalaz: gornji dio lubanje (slika 3.-7.).

Kosti su uglavnom neoštećene s izuzetkom:

- *os nasale*: nedostaje vrh *proc. nasalis* (duljine 2-3 mm) na desnoj strani;
- *os temporale, pars petrosa*: probušene obje (lijeva i desna) *bulla tympanica*;
- *os frontale* (desna): pukotina nepravilnog oblika na vanjskoj ploči, veličine 10x8 mm, *os temporale* (lijeva): tragovi paljenja na *proc. retroarticularis* i *facies articularis*;
- *os palatinum* (lijeva) trag paljenja na *proc. sphenoidalis*.

Danas su uočljivi značajni rasponi u obliku i veličini lubanja mesojeda. Na osnovi jasno izraženih razlika u građi kostiju lubanje lisice i psa (POPOVIĆ, 1972., 279.), te na osnovi uspoređivanja s poredbenim materijalom lubanje recentnog čaglja (*Canis aureus* L. 1758), lisice (*Vulpes vulpes* L. 1758), vuka (*Canis lupus* L. 1758) i srednje velikog psa mješanca (*Canis familiaris* L. 1758) (slika 8.), s velikom vjerojatnošću može se reći da se u slučaju navedenog tog nalaza radi o gornjem dijelu lubanje psa (*Canis familiaris* L. 1758) (slika 9.).

² Analiza je provedena u sklopu projekta "Morfoloĝija kostura i taksonomija viših kraljeĝnjaka", ĉiji voditelj je prof. dr. sc. Kresimir Babić iz Zavoda za anatomiju, embriologiju i histologiju Veterinarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, te projekta "Istraĝivanje izvornih pasa na hrvatskom tlu" voditelja prof. dr. sc. Marija Bauera s Klinike za unutarnje bolesti domaćih životinja s kolegijem za kinologiju, Veterinarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Slika 3. Slika životinjske lubanje bez donje čeljusti i jezične kosti iz keramičke posude s lokaliteta Torčec-Cirkvišće - *norma dorsalis* (snimila TAJANA SEKELJ IVANČAN)

Abb. 3 Foto des Tierschädels ohne Unterkiefer und Zungenknochen aus dem Keramikgefäß von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće - *norma dorsalis* (Foto: TAJANA SEKELJ IVANČAN).

Slika 6. Slika životinjske lubanje bez donje čeljusti i jezične kosti iz keramičke posude s lokaliteta Torčec-Cirkvišće - *norma lateralis, sin.* (snimila TAJANA SEKELJ IVANČAN)

Abb. 6 Foto des Tierschädels ohne Unterkiefer und Zungenknochen aus dem Keramikgefäß von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće - *norma lateralis, sin.* (Foto: TAJANA SEKELJ IVANČAN).

Slika 4. Slika životinjske lubanje bez donje čeljusti i jezične kosti iz keramičke posude s lokaliteta Torčec-Cirkvišće - *norma ventralis* (Foto: TAJANA SEKELJ IVANČAN).

Abb. 4 Foto des Tierschädels ohne Unterkiefers und Zungenknochen aus dem Keramikgefäß von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće - *norma ventralis* (Foto: TAJANA SEKELJ IVANČAN).

Slika 7. Slika životinjske lubanje bez donje čeljusti i jezične kosti iz keramičke posude s lokaliteta Torčec-Cirkvišće - *norma caudalis* (snimila TAJANA SEKELJ IVANČAN).

Abb. 7 Foto des Tierschädels ohne Unterkiefers und Zungenknochen aus dem Keramikgefäß von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće - *norma caudalis* (Foto: TAJANA SEKELJ IVANČAN).

Slika 5. Slika životinjske lubanje bez donje čeljusti i jezične kosti iz keramičke posude s lokaliteta Torčec-Cirkvišće - *norma lateralis, dex.* (snimila TAJANA SEKELJ IVANČAN)

Abb. 5 Foto des Tierschädels ohne Unterkiefers und Zungenknochen aus dem Keramikgefäß von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće - *norma lateralis dex.* (Foto: TAJANA SEKELJ IVANČAN).

U anatomskom smislu (MILLER, 1964., 8.; GETTY, 1975., 1474.; NICKEL et al., 1986., 139.) česta je podjela pasmina pasa na tri osnovna tipa:

1. DOLICHOCEPHALIC (dolikocefalični) - (ističe se lični dio, dok je kranijalni sužen i s izraženom *crista sagittalis externa*) npr. hrtolike pasmine pasa, škotski ovčar, njemački ovčar.
2. MESATICEPHALIC (mesaticefalični) - (pasmine na prijelazu s obzirom na dužinu i oblik ličnog i kranijalnog dijela lubanje te izraženost *crista sagittalis externa*) npr. javavčar, foksterijer, beagle.
3. BRACHYCEPHALIC (brahicefalični) - (kranijalni dio lubanje zaokružen i veći od ličnog dijela, *crista sagittalis externa* neizražena) npr. bokser, engleski buldog, pekinezer.

Slika 8. Na fotografiji su prikazane životinjske lubanje s kojima su izvršene usporedbe: a. - vuk (*Canis lupus* L. 1758); b. - čagalj (*Canis aureus* L. 1758), c. - lubanja s nalazišta Torčec - Cirkvišće (*Canis familiaris* L. 1758), d. - glava srednje velikog psa mješanca (*Canis familiaris* L. 1758), e. - lisice (*Vulpes vulpes* L. 1758) (snimila SNJEŽANA KUŽIR)

Abb. 8 Auf dem Foto sind Tierschädel abgebildet, mit denen der Vergleich vorgenommen wurde: a - Wolf (*Canis lupus* L. 1758); b - Schakal (*Canis aureus* L. 1758), c - Schädel von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće (*Canis familiaris* L. 1758), d - Kopf eines mittelgroßen Mischlingshundes (*Canis familiaris* L. 1758), e - Fuchs (*Vulpes vulpes* L. 1758) (Foto: SNJEŽANA KUŽIR).

Razvrstavanje pojedinih primjeraka u neku od navedene tri skupine temelji se na vrijednosti: "CEPHALIC" i "CRANIOCEPHALIC" indeksa (GETTY, 1975., 1474.)

CEPHALIC INDEX izračunava se pomoću formule:

$$\frac{\text{širina} \times 100}{\text{dužina}}$$

pri čemu se širina lubanje mjeri između najlateralnijih točaka zigomatičnog luka, a dužina između crista nuchalis i rostralnog kraja *sutura interincisiva*. U dolikocefaličnih pasmina to iznosi oko 50, mesaticefaličnih 70-75 i u brahiocefaličnih oko 90.

CRANIOCEPHALIC INDEX izračunavamo kao odnos između duljina:

crista nuchalis - sutura frontonasalis: sutura frontonasalis - incisura nasoincisiva.

U dolikocefaličnih pasmina on iznosi 10:7, dok je u brahiocefaličnih pasmina 10:3.

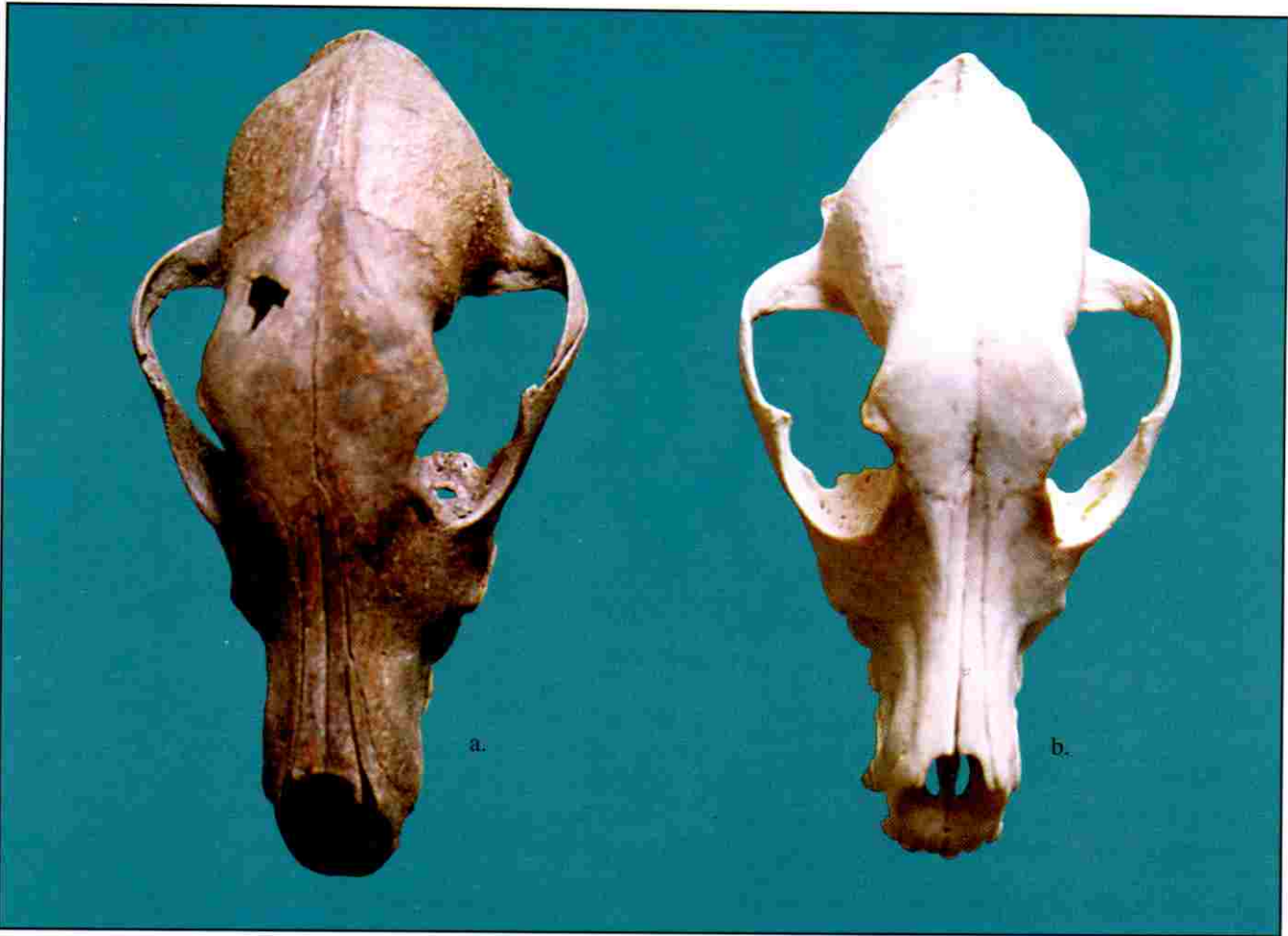
U kinološkom smislu (BAUER, 1992., 50.-51.) izvršena je podjela pasa prema građi cijelog tijela u četiri skupine:

1. LUPOIDNI TIP (psi građom nalik vuku) - svi ovčarski psi, špicevi, polarni psi i mnogi terijeri;
2. MOLOSOIDNI TIP (psi građom nalik starom mološkom psu) - svi planinski psi, doge i dogoliki psi;
3. BRAKOIDNI TIP (psi građom tijela nalik psima goničima) - gotovo sve pasmine lovačkih pasa;
4. GRAOIDNI TIP - svi hrtovi i hrtoliki psi.

Prema mjerama³ prikazanim u tablici 1., mjerenim prema predlošku kako je prikazano na slici 11. a-c (DRIESCH, 1976., 42.-45.), pas iz Torčeca mogao bi se ubrojiti u današnje srednje velike pasmine.

Prema anatomske podjeli, s obzirom na vrijednosti CEPHALIC INDEX ($96,8 \times 100 / 155,9 = 62,09$ mm) i CRANIOCEPHALIC INDEX ($100:60 = 10:6$), sa sigurnošću se može reći da nalaz lubanje pripada skupini MESATICEFALIČNIH pasa, ali na granici prema DOLIKOCEFALIČNIMA, dok se prema kinološkoj podjeli može ubrojiti u 3. skupinu brakoidnih pasa - goniča.

³ Svi izmjeri su mjereni tri puta, vrijednosti zbrojene i izračunana je srednja vrijednost. Mjereno je pomičnim mjerakama (VIN Poland, MEBA), vrijednosti su izražene u mm i zaokružene na jednu decimalu.

Slika 9. Fotografija životinjske lubanje: a. - psa s nalazišta Torčec - Cirkvišće, b. - srednje velikog psa mješanca (snimila SNJEŽANA KUŽIR)

Abb. 9 Foto des Tierschädels: a - Hund von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće, b - mittelgrosser Mischlingshund (Foto: SNJEŽANA KUŽIR).

Poznato je iz pisanih izvora da su takvi psi prisutni (domesticirani) sredinom XIV. stoljeća na području između Save i Drave. Naime, u zapisu đakovačkog biskupa Petra iz 1374. godine, koji je u cijelosti citiran u manuskriptu đakovačkog biskupa Petra Bakića 1719. godine, navode se dvije pasmine lovačkih pasa koji se u to doba najviše uzgajaju na području Hrvatske, a već tada su poznati više od 200 godina⁴ (ROMIĆ, 1977., 3.-4.). Na temelju toga moguće je pretpostaviti da je lubanja psa iz Torčeca pripadala pasmini koja je bila uobičajena na području između Drave i Save, a vjerojatno i šire.

Analiza zubi provedena je prema MILLER, 1964., 652.-653. -zubne formule:

⁴ Među lovačkim psima spominje crvenkastog psa oko 4 pedlja visokog s bijelim znakovima na čelu, na vratu, na nogama i na repu, koji se najviše uzgaja u Hrvatskoj te lovačkog psa oko 3 - 4 pedlja visokog, kratke ili srednje duge bijele dlake sa crvenim pjegama po tijelu razne veličine, koji se napose uzgaja u hrvatskim krajevima oko mora. Ovi opisi mogli bi odgovarati današnjem dvobojnom posavskom goniču, dok bi drugi opis odgovarao istarskom goniču, iako su tijekom stoljeća zasigurno prisutne značajnije razlike u obliku i karakteristikama pojedinih pasmina. Nadalje, ponovno se pojavljuju opisi 1737. godine (Andreas Keczkemety, upravitelj crkvenog dobra Đakovačke biskupije), 1752. godine (Petar Lukić, đakovački kanonik), 1854. godine (dr. Petar Bertić, kotarski veterinar) (ROMIĆ, 1977., 3.-5.).

1. *Dentes decidui*, mliječni zubi:
 - I (*D. incisivi* - sjekutići) 3/3
 - C (*D. canini* - očnjaci) 1/1
 - PM (*D. premolares* - predkutnjaci) 3/3

Izbijanje stalnih zuba u dobi od:

- I: 2-5 mjeseci,
- C: 5-6 mjeseci,
- PM: 4-6 mjeseci,
- M: 5-7 mjeseci.

2. *Dentes permanentes*, stalni zubi:
 - I 3/3
 - C 1/1
 - PM 4/4
 - M 2/3

Na osnovi izgleda zubnica može se zaključiti da je na lubanji iz Torčeca kompletno stalno zubalo bilo izraslo, međutim, većina zubi nedostaje. S desne strane u zubnici je nazočan P², P³ (nisu fiksirani u zubnici) i P⁴, a s lijeve strane P², P³, P⁴ i M².

Znatno teže bilo je odrediti dob i spol jedinke, budući da većina zuba nedostaje (slika 4.). Kompletno stalno zubalo je izraslo, na osnovi čega se može zaključiti da je životinja u trenutku smrti svakako bila starija od sedam mjeseci, no točnu dob nije bilo moguće odrediti. Određivanje je dodatno

otežano nedostatkom zuba, te mogućim velikim razlikama u trošenju zuba u psa, što može ovisiti o većem broju čimbenika, npr. genetskim uzrocima, uvjetima ishrane u ono vrijeme, uvjetima ishrane svake pojedine jedinke i slično. S obzirom na gracilnost kostiju te slabu izraženost crista sagittalis externa (MILLER, 1964., 14.), najvjerojatnije je da se radi o životinji ženskog spola.

Slika 10. Rendgenski snimak (profil) lubanje psa iz Torčeca - Cirkvišće (RTG snimak Klinika za rendgenologiju, fizikalnu terapiju i ultrazvučnu dijagnostiku, Veterinarskog fakulteta, Sveučilišta u Zagrebu)

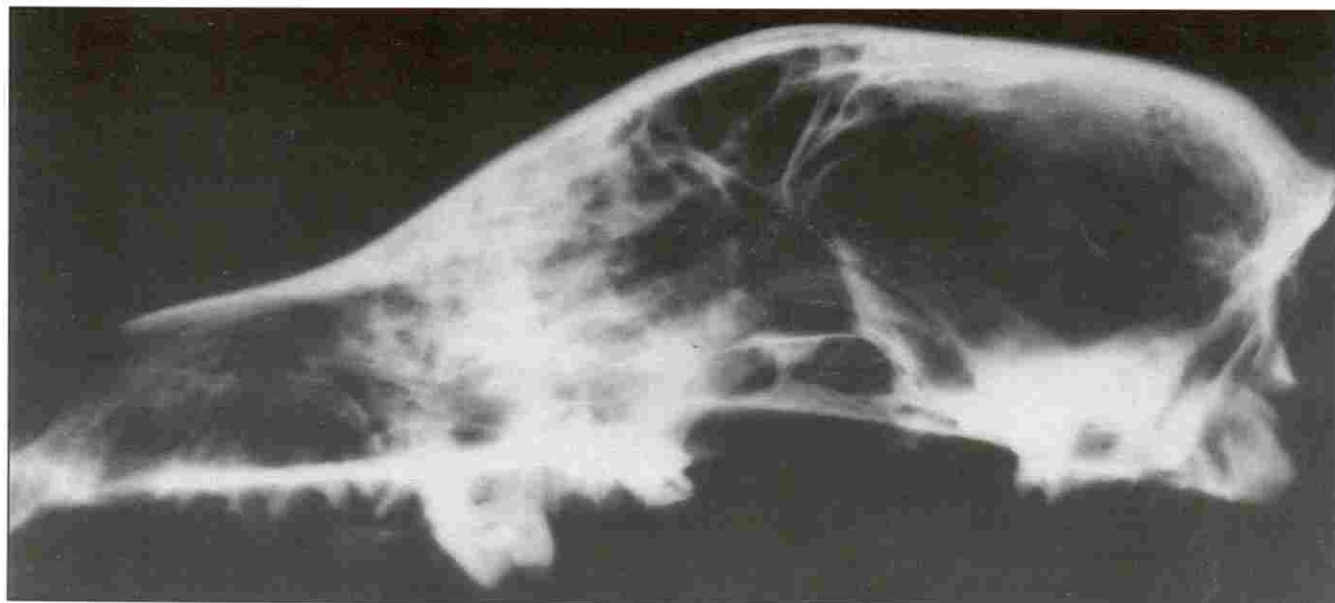
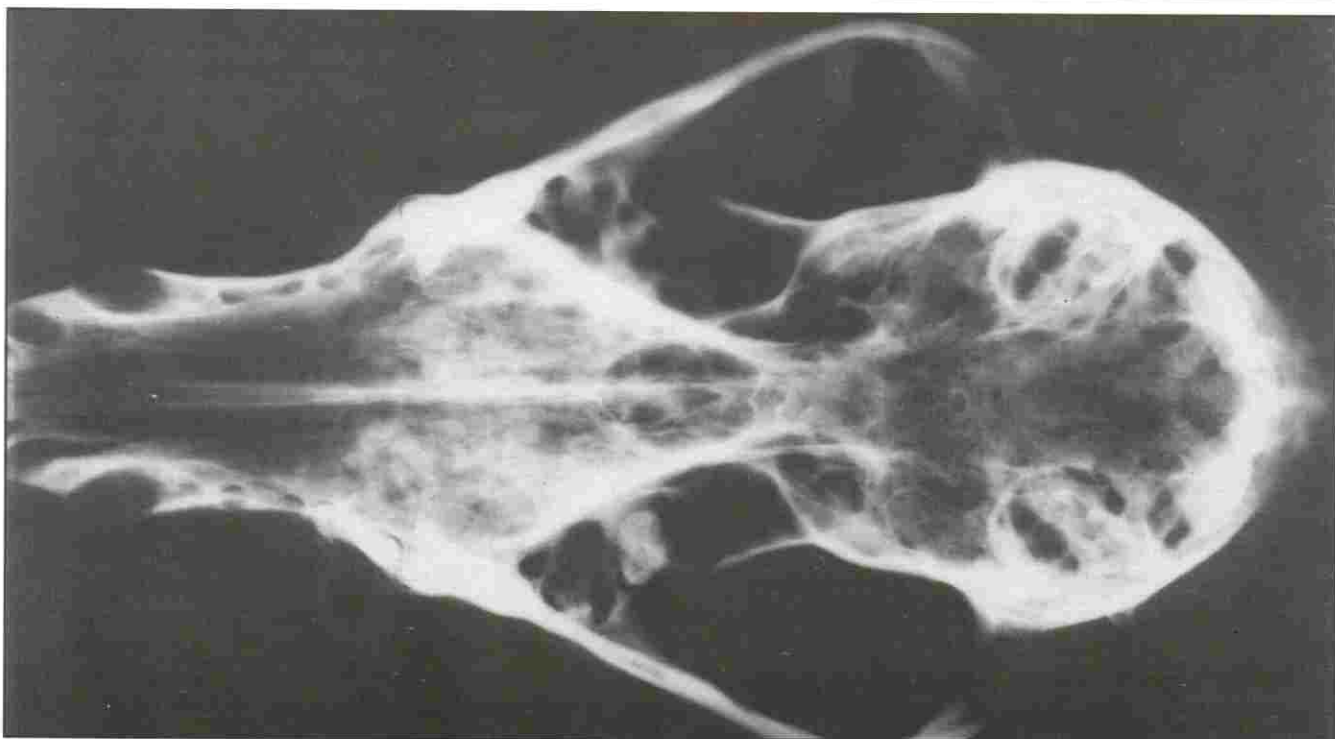

Abb. 10 Röntgenaufnahme (Profil) des Hundeschädels von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće (RTG-Aufnahme: Klinik für Röntgenologie, physikale Therapie und Ultraschalldiagnostik, Veterinärmedizinische Fakultät, Universität in Zagreb).

Slika 10. a Rendgenski snimak (sagitalno) lubanje psa iz Torčeca - Cirkvišće (RTG snimak Klinika za rendgenologiju, fizikalnu terapiju i ultrazvučnu dijagnostiku, Veterinarskog fakulteta, Sveučilišta u Zagrebu)

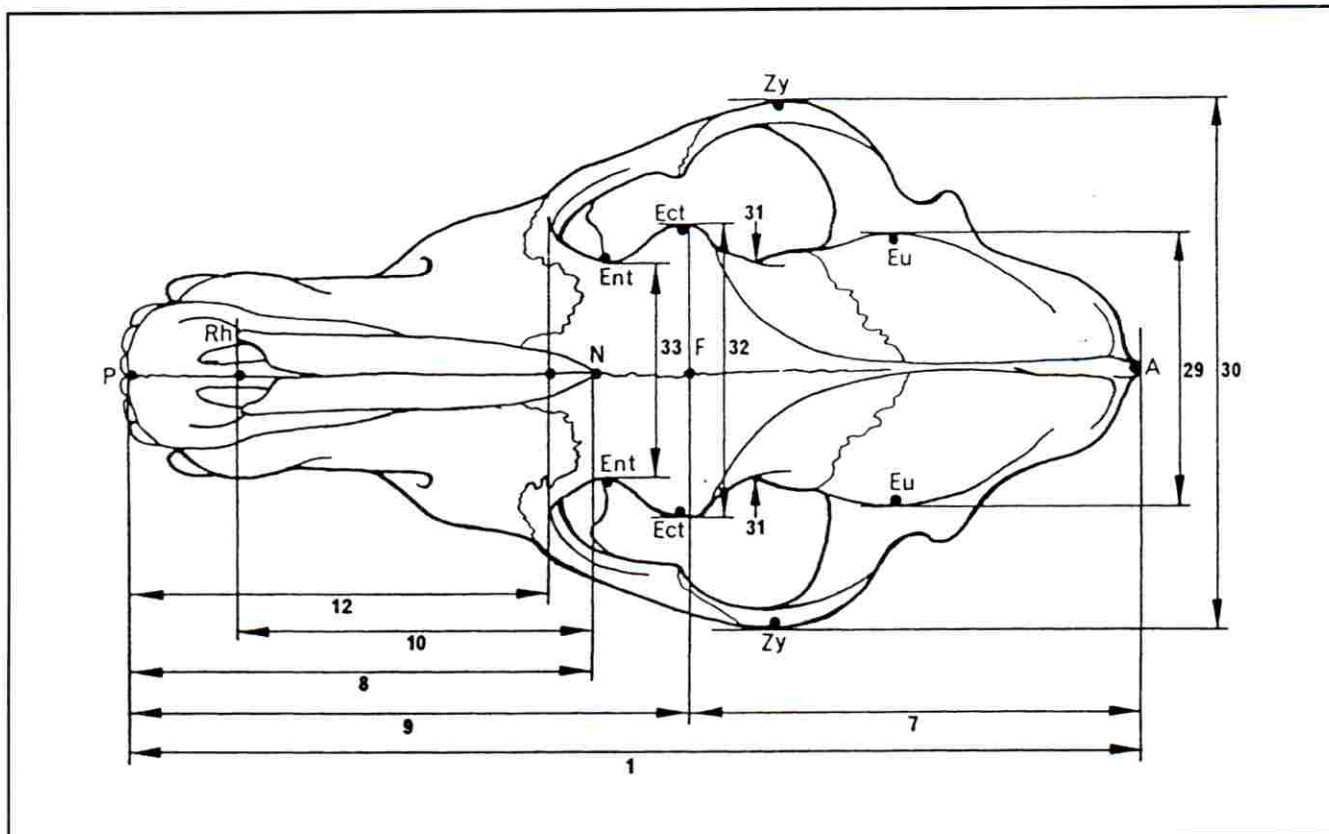
Abb. 10 Röntgenaufnahme (Sagital) des Hundeschädels von der Fundstelle Torčec-Cirkvišće (RTG-Aufnahme: Klinik für Röntgenologie, physikale Therapie und Ultraschalldiagnostik, Veterinärmedizinische Fakultät, Universität in Zagreb).

CRANIOMETRIA

Tablica 1. - Prikaz izmjera u kranimetriji primijenjen na uzorku psa iz Torčeca - Cirkvišće (prema DRIESCH, 1976., 42.-45., slika 14. a-c).

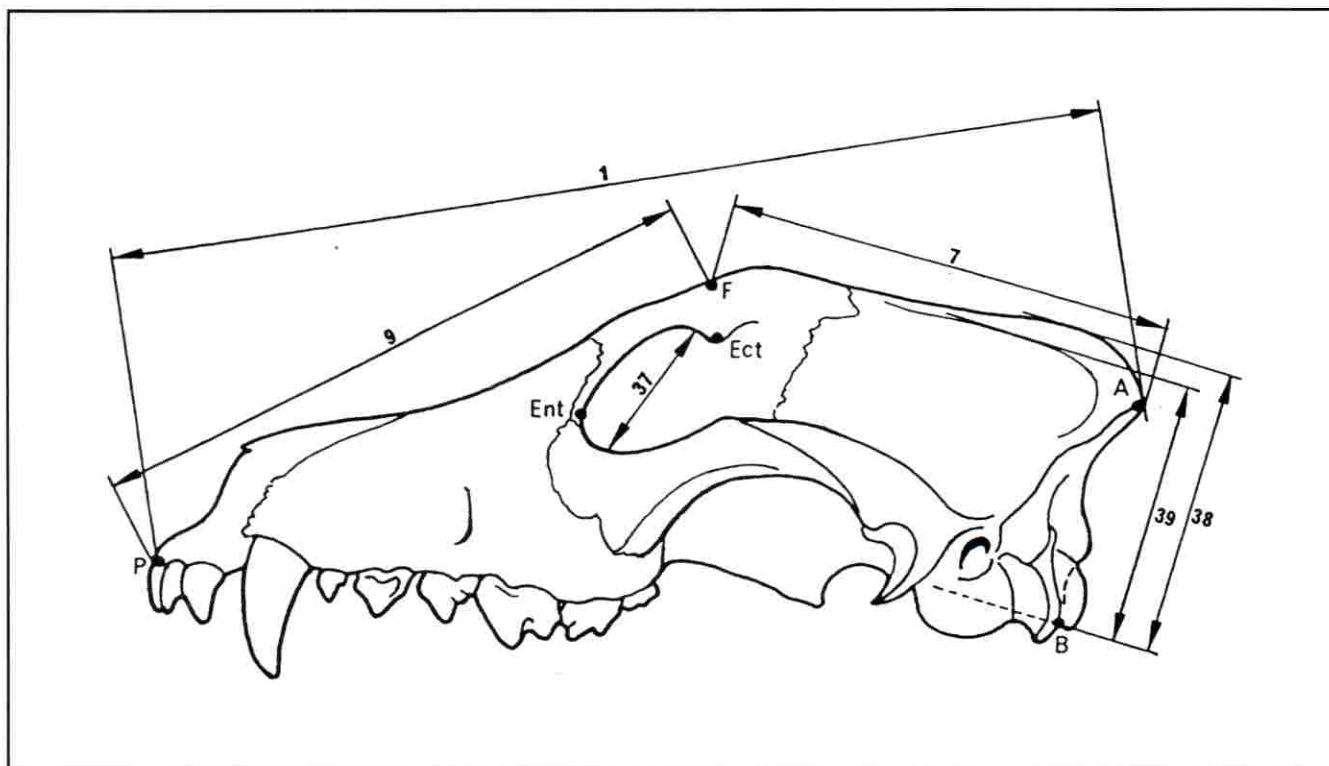
Tabelle 1 Darstellung der kranimetrischen Messungen, die am Hund aus Torčec-Cirkvišće durchgeführt wurden (nach: DRIESCH 1976:42-45, Bilder 14 a-c).

(1)	Ukupna duljina: najkaudalnija, medijana točka na <i>crista sagittalis ext.</i> - najrostralnija, medijana točka spoja lijeve i desne <i>os incisivum</i> .	179,2
(2)	Kondilobazalna duljina: kaudalna granica <i>condylus occipitalis</i> - najrostralnija, medijana točka spoja lijeve i desne <i>os incisivum</i> .	168,7
(3)	Bazalna duljina: rostobazalna granica <i>for. magnum</i> u medijanoj ravnini - najrostralnija, medijana točka spoja lijeve i desne <i>os incisivum</i> .	159,1
(4)	Bazikranijalna os: rostobazalna granica <i>for. magnum</i> u medijanoj ravnini - medijana točka na spoju <i>os basisphenoidale</i> i <i>os presphenoidale</i> .	42,8
(5)	Bazifacijalna os: medijana točka na spoju <i>os basisphenoidale</i> i <i>os presphenoidale</i> - najrostralnija, medijana točka spoja lijeve i desne <i>os incisivum</i> .	116,3
(7)	Gornja neurokranijalna duljina: najkaudalnija, medijana točka na <i>crista sagittalis ext.</i> - medijana točka na liniji koja spaja najlateralnije točke lijeve i desne <i>os frontale</i> na kaudalnoj strani orbite.	85,9
(8)	Viscerokranijalna duljina: medijana točka spoja <i>os nasale</i> i <i>os frontale</i> - najrostralnija, medijana točka spoja lijeve i desne <i>os incisivum</i> .	90,0
(9)	Duljina ličnog dijela: medijana točka na liniji koja spaja najlateralnije točke lijeve i desne <i>os frontale</i> na kaudalnoj strani orbite - najrostralnija, medijana točka spoja lijeve i desne <i>os incisivum</i> .	107,5
(12)	Duljina gubice: medijana točka na liniji koja čini rostralnu granicu orbita - najrostralnija, medijana točka spoja lijeve i desne <i>os incisivum</i> .	82,0
(13)	Medijana nepčana duljina: najkaudalnija, medijana točka <i>os palatinum</i> - najrostralnija, medijana točka spoja lijeve i desne <i>os incisivum</i> .	89,7
(14)	Duljina <i>lamina horizontalis ossis palatinum</i> : najkaudalnija, medijana točka <i>os palatini</i> - najrostralnija medijana točka <i>os palatinum</i> .	29,8
(15)	Duljina niza pretkutnjaka i kutnjaka (mjereno uzduž zubnica na obraznoj strani).	L:64,4 D:64,7
(16)	Duljina niza kutnjaka (mjereno uzduž zubnica na obraznoj strani).	L:18,6 D:18,5
(17)	Duljina niza pretkutnjaka (mjereno uzduž zubnica na obraznoj strani).	L:47,7 D:49,6
(18)	Duljina P ⁴ , mjereno na pojasu zuba.	L:18,6 D:18,2
(18a)	Najveća širina P ⁴ .	L:10,0 D:10,4
(19)	Duljina P ⁴ zubnice.	L:18,1 D:17,4
(21)	Duljina i širina M ² , mjereno na pojasu zuba.	L:7,3 10,3
(23)	Najveća širina između <i>procc. mastoideus ossa temporalia</i> (u pasa tražene točke su dorzalno od vanjskog otvora slušnog kanala).	60,7
(24)	Širina dorzalno od vanjskog otvora slušnog kanala.	61,4
(25)	Najveća širina između dva <i>condylus occipitalis</i> .	36,3
(26)	Najveća širina na bazi lubanje u području <i>proc. jugularis</i> .	48,0
(27)	Najveća širina <i>foramen magnum</i> .	20,5
(28)	Visina <i>foramen magnum</i> : rostobazalna granica <i>foramen magnum</i> u medijanoj ravnini - medijana točka na dorzalnoj granici <i>foramen magnum</i> .	16,7
(29)	Najveća neurokranijalna širina = najveća širina moždanog dijela lubanje: širina između dvije najlateralnije točke moždanog dijela lubanje.	57,0
(30)	Jagodična širina: udaljenost najlateralnijih točaka jagodičnog luka.	96,8
(31)	Najmanja širina lubanje = najmanja širina kaudalno od <i>proc. zygomaticus ossis frontalis</i> .	41,6
(32)	Čeona širina: duljina koja spaja najlateralnije točke lijeve i desne <i>os frontale</i> .	49,8
(33)	Najmanja širina između orbita: duljina između nazomedijalnih usjeka lijeve i desne orbite, koji odgovaraju unutarnjem uglu oka u živih životinja.	35,2
(34)	Najveća nepčana širina: mjerena uz vanjski rub alveola.	58,5
(35)	Najmanja nepčana širina: mjereno kaudalno od očnjaka.	30,8
(36)	Najveća širina između lateralnih granica očnjaka.	33,6
(37)	Najveća unutarnja visina orbite.	29,1
(38)	Visina lubanje. Mjereno između rostobazalne granica <i>for. magnum</i> u medijanoj ravnini i najviše izbočine <i>crista sagittalis externa</i> .	54,8
(40)	Visina <i>os occipitale</i> : mjereno između najkaudalnije točke medijano na tjemenu i rostobazalne granice <i>for. magnum</i> u medijanoj ravnini.	40,2

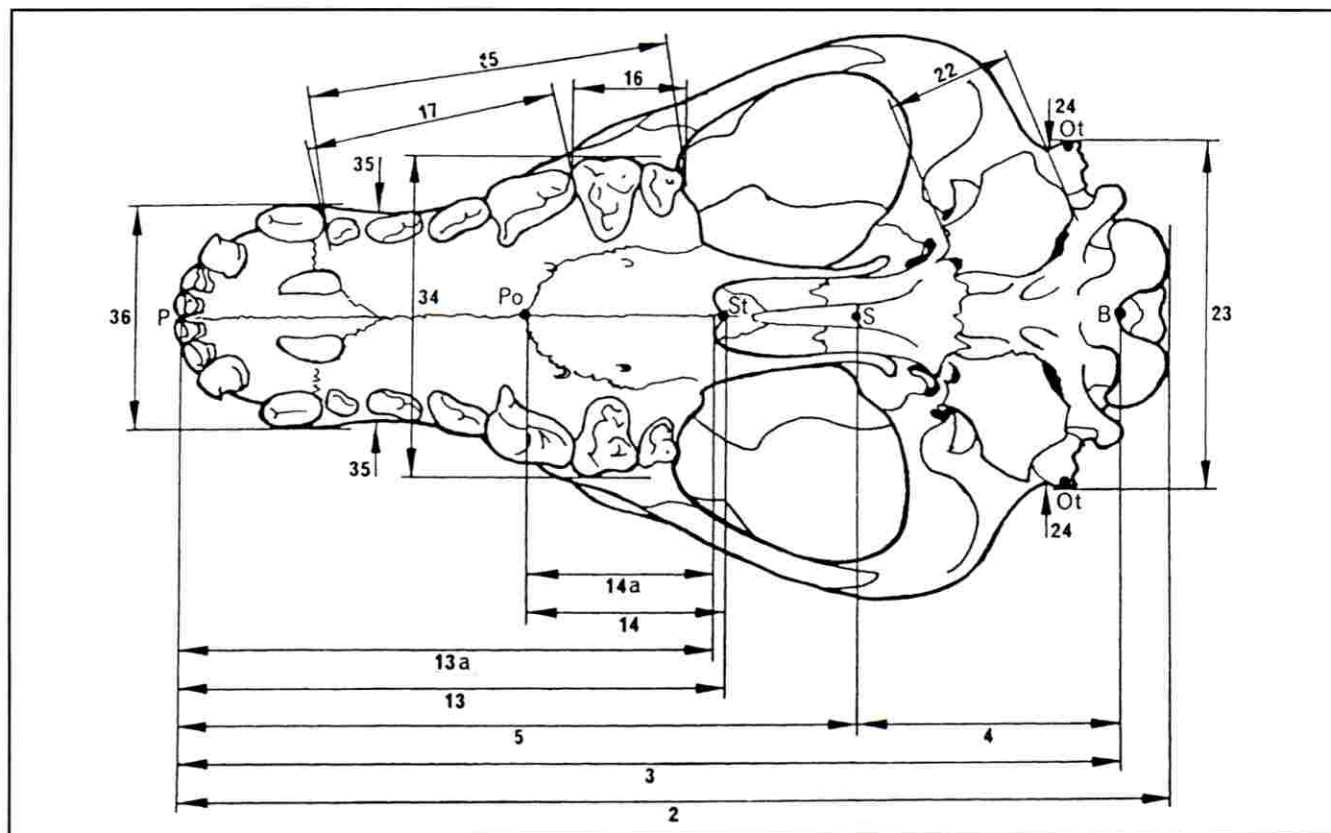
Slika 11. Prikaz izmjera u kranimetriji primijenjen na uzorku psa iz Torčeca - Cirkvišće - *norma dorsalis*; a.- *norma lateralis*; b. - *norma ventralis*; c. - *norma caudalis* (prema DRIESCH, 1976., 42.-45., slika 14. a-c)

Abb. 11 Darstellung der kranimetrischen Messungen, die am Hund aus Torčec-Cirkvišće durchgeführt wurden - *norma dorsalis*; a - *norma lateralis*; b - *norma ventralis*; c - *norma caudalis* (nach: DRIESCH 1976:42-45, Bilder 14 a-c).

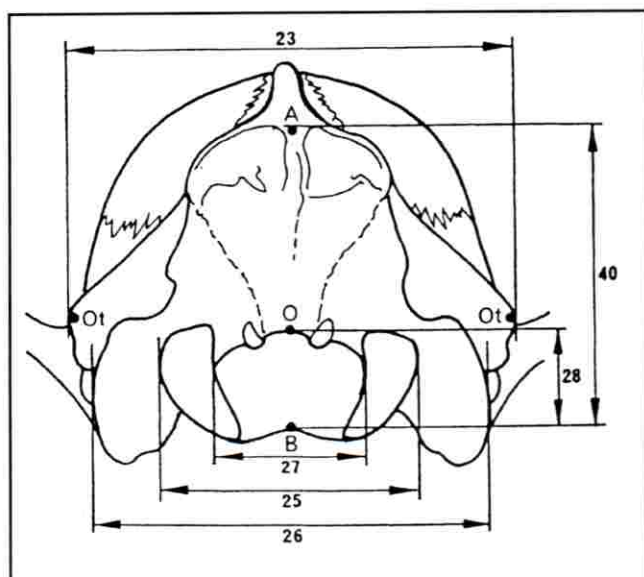
Slika 11 a. Prikaz izmjera u kranimetriji primijenjen na uzorku psa iz Torčeca - Cirkvišće - *norma lateralis* (prema DRIESCH, 1976., 42.-45., slika 14. a-c)

Abb. 11a Darstellung der kranimetrischen Messungen, die am Hund aus Torčec-Cirkvišće durchgeführt wurden - *norma lateralis* (nach: DRIESCH 1976:42-45, Bilder 14 a-c).

Slika 11 b. Prikaz izmjera u kranimetriji primijenjen na uzorku psa iz Torčeca - Cirkvišće - *norma ventralis* (prema DRIESCH, 1976., 42.-45., slika 14. a-c)

Abb. 11b Darstellung der kranimetrischen Messungen, die am Hund aus Torčec-Cirkvišće durchgeführt wurden - *norma ventralis* (nach: DRIESCH 1976:42-45, Bilder 14 a-c).

Slika 11 c. Prikaz izmjera u kranimetriji primijenjen na uzorku psa iz Torčeca - Cirkvišće - *norma caudalis* (prema DRIESCH, 1976., 42.-45., slika 14. a-c)

Abb. 11c Darstellung der kranimetrischen Messungen, die am Hund aus Torčec-Cirkvišće durchgeführt wurden - *norma caudalis* (nach: DRIESCH 1976:42-45, Bilder 14 a-c).

talus, dok nema oštećenja *lamine interne* i ulaza u lubanjsku šupljinu (*cavum cranii*).

Posuda u kojoj se nalazila lubanja psa, kako je do sada utvrđeno, jako je fragmentirana, ali veći joj je dio bio očuvan, te je restaurirana⁵ (slika 12.).

Visina cijele restaurirane posude iznosi 22,0 cm dok su ostale dimenzije sljedeće: Ø oboda - 17,8 cm; Ø vrata - 15,0 cm; Ø trbuha - 21,5 cm; Ø dna - 10,3 cm (slika 13.). S obzirom na te mjere, moguće je odrediti u koju se skupinu posuda prema veličini, može uvrstiti keramički lonac iz Torčeca. Naime, u grupiranju može se koristiti dvije vrste mjerenja. Prema predlošcima s područja Male Poljske s burga Zawada, okrug Tarnów, na osnovi više od 6000 komada ulomaka keramike iz 28 stambenih jednoslojnih srednjovjekovnih objekata, iz razdoblja od druge polovine IX. do prijelaza X./XI. stoljeća, napravljena je između ostalog i analiza metričkih podataka. Ovisno o promjeru ruba, posude su svrstane u tri skupine, prema kojima male posude imaju promjer od 8 do 13 cm, srednje od 13 do 23 cm te velike od 23 cm na više (OKOŃSKI, 1995., 58., 62., Abb. 6.). Keramička građa s gradišta Detva u Slovačkoj datirana u IX. i X./XI. stoljeće, koja ukupno sadrži 2040 komada, također je složena prema veličini tako da se razlikuju tri skupine. U prvu skupinu uvršteni su mali lonci (visine: 9-15 cm, maksimalne širine trbuha: 10-13 cm, unutarnji promjer vrata: 6-9 cm, promjer usta: 8-12 cm), zatim lonci srednje veličine (visine: 16-20/25 cm, širine trbuha: 15-22 cm, unutarnji promjer vrata: 11-17 cm,

⁵ Restauraciju posude proveo je Nikola Erlich, a nakon znanstvene obrade bit će pohranjena u Zavičajnoj zbirci Torčeca. O Zbirci već je bilo pisano: ZVIERAC, MARKOVIĆ, 1995.; SEKELJ IVANČAN, ZVIERAC, 1997., 65., 66.

otvor usta: 14-19 cm) te mjestimično pronađeni veći lonci (visine: 20-35/40 cm, maksimalne širine vrata: 25-35 cm, unutarnji promjer vrata: 22-25 cm i promjer otvora usta 23-30 cm) (ŠALKOVSKY, 1994., 163.).

Prema navedenim predlošcima iz Poljske i Slovačke⁶ (BIALEKOVÁ, TIRPÁKOVÁ, 1983., 121.-147.), bez obzira što građa potječe s lokaliteta naseobinskog karaktera, ovakva grupiranja prema veličini mogu se primijeniti i na posudu iz Torčeca, koja se na temelju navedenih metričkih podataka prema tome može uvrstiti u srednje velike lonce.

Pod tehnološkim podacima podrazumijevaju se identični procesi izrade keramike, koji mogu sadržavati nekoliko kategorija za promatranje. To su prije svega sastav ili mješavina gline te obrada površine stijenke posude, dok pečenje, boja i oblik to nadopunjavaju. Prema zaključcima analiza provedenih na keramici srednjovjekovnog naselja podgrada Budeč u srednjoj Češkoj, ustanovljeno je da boja kod srednjovjekovne keramike nije odlučujuća, jer su ulomci često zamrljani i različite boje s unutarnje i s vanjske strane stijenke (BARTOŠKOVÁ, 1997., 139.-140.). Kao predložak poslužila je obrada keramičke građe s burga Möllersdorf, smještenog južno od Beča, s osam ustanovljenih keramičkih skupina boja i tonova, raspoređenih u razdoblje od kasnog XI. do druge polovine XIII. stoljeća (FELGENHAUER-SCHMIEDT, 1986., 4.-17.).

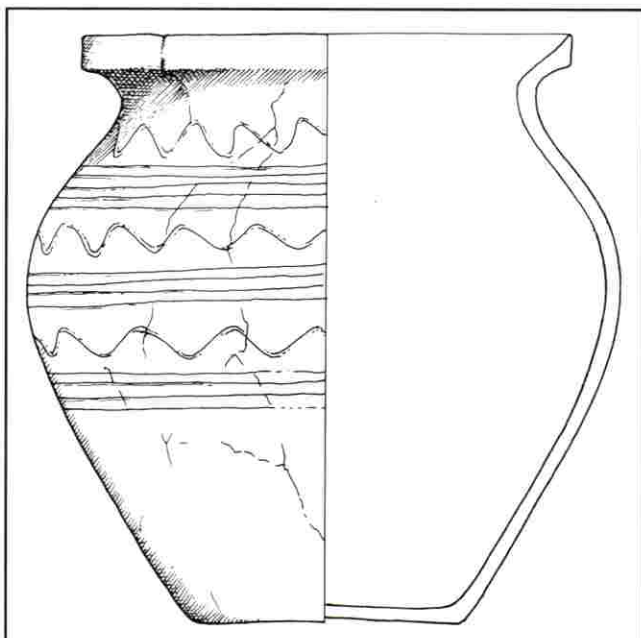
Lonac iz Torčeca (slika 12.) tamnosivo-smeđe je boje na vanjskoj i unutarnjoj strani stijenke, pri čemu su nijanse neravnomjerno raspoređene, dok je u presjeku tamnosive boje. Ne može se sa sigurnošću svrstati tu posudu u određenu boju ili nijansu prema navedenom predlošku, niti s obzirom na boju poblježe datirati. Međutim, izrazito olovno ili nešto tamnije siva boja u presjeku može ukazivati na redukcijski postupak pečenja. Naime, analizom keramičke kolekcije od 7531 keramičkog ulomka s lokaliteta Mužla-Čenkov u Slovačkoj, izdvojena je sedma i osma skupina keramike zrnaste površine i izrazito olovnosive ili tamnije sive boje u presjeku, kao tehnološki zrela keramika dobivena redukcijским pečenjem i datirana u četvrti horizont naselja, tj. u XI. i XII. stoljeće (HANULIAK, 1995., 43.-44., Taf. IV., 1-7).

Nadalje, u tehnološkim podacima valja spomenuti fakturu vidljivu na vanjskoj i unutarnjoj površini stijenke te primjese pijeska i šljunka u sastavu gline, kao i grafita ili drugih sastojaka. Minerološko-petrografske karakteristike starije keramike (VIII.-X. stoljeće) iz Mikulčica pokazale su kod 90 posto materijala primjese kvarcita iz fluvijalnih naslaga ili eolskog pijeska iz okolnog terena (POLÁČEK, 1995., 196.-202.). Petrografska istraživanja, putem matrica i omjera sastojaka smjese gline kod ranosrednjovjekovne keramike iz Praga, rezultirala su podjelom keramike na 11 keramičkih klasa (ČIHÁKOVÁ, RŮŽIČKOVÁ, ZEMAN, 1995., 203.-211., Tab. 1. a-b). I na području gornjeg dijela Njemačke, na položaju katedrale u Bambergu, dioba keramike izvršena je

Slika 12. Slika restaurirane keramičke posude slučajno pronađene u recentnom jarku na položaju Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice (snimila TAJANA SEKELJ IVANČAN)

Abb. 12 Bild des restaurierten Keramikgefäßes, einem Zufallsfund aus dem rezenten Graben auf der Fundstelle Torčec-Cirkvišće bei Koprivnica (Foto: TAJANA SEKELJ IVANČAN).

Slika 13. Crtež restaurirane keramičke posude slučajno pronađene u recentnom jarku na položaju Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice (crtež MILJENKO GREGLJ)

Abb. 13 Zeichnung des restaurierten Keramikgefäßes, einem Zufallsfund aus dem rezenten Graben an der Fundstelle Torčec-Cirkvišće bei Koprivnica (Zeichnung: MILJENKO GREGLJ).

⁶ Neki autori u inozemnoj literaturi proučavali su zapremninu srednjovjekovnih lonaca, uporabivši rimske mjere (Modius i Sextarius) kod obrade 70-tak primjeraka slavenske keramike, koji potječu iz naselja i s groblja. Prema zaključku vidljivo je da su slavenski lončari poznavali rimske mjere i pridržavali ih se (BIALEKOVÁ, TIRPÁKOVÁ, 1983., 121.-147.; BIALEKOVÁ, TIRPÁKOVÁ, VLKOLINSKÁ, 1989., 444., Fig. 5.).

prema izgledu površine s obzirom na mješavinu gline. Opći je zaključak da je veoma teško svu keramiku podijeliti prema strogim klasifikacijskim mjerilima i s obzirom na fakturu, ali i boju i izradu (LOSERT, 1993., 25.-33.). Analiza kemijskog sastava gline na keramici datiranoj od IX. do XIII. stoljeća u istočnoj Češkoj pokazuje da sva keramika iz tog razdoblja ima jednake karakteristike (ŠOLLE, 1972., 141.-177.). Primjese pijeska, šljunka, a naročito grafita koji sadrži puno ugljena, omogućuju da temperatura pečenja ne prelazi 500°C, što je relativno niska temperatura izgaranja. Primjese grafita u glini prisutne su iz tehnoloških, a ne estetskih razloga, jer njegovo fizičko svojstvo povisuje kvalitetu keramike, koja se ne mora peći na visokoj temperaturi, a samo pečenje kraće traje (GREGOROVÁ, KRISTOVÁ, 1995., 213.-221.).

Iako nisu provedene petrografske kao ni kemijske analize sastava gline, ipak je moguće zaključiti da posuda iz Torčeca (slika 12.) u sastavu gline ima primjese pijeska i sitnog šljunka koji su vidljivi na vanjskoj i unutarnjoj strani tvrde stijenke, a naročito u presjeku. Valja naglasiti da su osim toga, u fakturi prisutna sitna, sjajna, blistava zrnca pijeska. Premda se grafitna keramika široko primjenjuje već od IX. stoljeća, a prevladava od X. do prve polovine XII. stoljeća. Prema nekim istraživanjima, od druge polovine XII. stoljeća pojavljuje se keramika sa sjajnim, blistavim zrcima pijeska (njem. Glimmer) (FELGENHAUER-SHMIEDT, 1992., 61.-67.), u koju se može uvrstiti i naša posuda.

Iako je klasifikacija tehnike izrade posuda s razlikama u građi vidljivoj u presjeku⁷ te u obradi površine posude modeliranjem ili lijepljenjem razrađena na nekim nalazištima izvan granica Hrvatske (RZEŽNIK, 1995., 65., Abb. 1.), na posudi iz Torčeca nije primijenjena, jer nisu bili vidljivi tragovi spajanja mase keramike u presjeku. S obzirom na obradu površine stijenke posude (slika 12.), može se reći da je posuda rađena na brzo rotirajućem lončarskom kolu čiji se tragovi vrtnje jasno vide na vanjskoj i unutarnjoj strani stijenke. Osim toga valja naglasiti vidljive blage nabore na unutarnjoj strani stijenke koji su nastali kao rezultat rotiranja. Analiza građe u Velikoj Poljskoj, na primjeru naselja i kasnije burga Poznań te Santok, pokazala je da se posude u potpunosti rađene na (brzom) lončarskom kolu u manjem broju pojavljuju oko sredine X. stoljeća, nešto više u XI. stoljeću, a da njihova ekspanzija nesumnjivo započinje od

XI./XII. stoljeća (HILCZER-KURNATOWSKA, KARA, 1994., 127., Abb. 5.; RZEŽNIK, 1995., 71., Abb. 9.). Od prve polovine XIII. stoljeća, na lokalitetu Staré Mýsto u Češkoj, na unutarnjoj strani stijenke posuda rađenih uporabom tzv. tehnike nabora, vidljivi su tragovi lončarskog kola u obliku većih žljebova nastalih rotiranjem (RICHTER, 1994., 156., obr. 9.), naznake koje su vidljive i na unutarnjoj strani stijenke posude iz Torčeca.

Analiza dna posuda kod običnih lonaca djelomično otkriva i tehnologiju izrade donjeg dijela i dna same posude. Ravni ulomci dna bez ikakvog ruba na donjoj površini dna otkrivaju najjednostavniju izradu posuda. Na ovim kao i na ostalim oblicima dna mogli su se nalaziti različiti znakovi. Primjeri iz istočne Češke pokazuju da se znakovi na dnu pojavljuju u različitim razdobljima, izvorno već kod avaroslavenske keramike u Karpatskoj kotlini, dok se u XIII. stoljeću, kada se učestalo počinje primjenjivati brzo rotirajuće lončarsko kolo, prestaju javljati (ŠOLLE, 1972., 164.). Osim ravnih oblika dna koji najčešće imaju znakove, ostali oblici dna produkt su razvijenijih tehnika primjenjivanih na lončarskom kolu. Naime, na lončarsko se kolo stavljala pločica, podložak ili istaknuće (njem. Auflage/Unterlage) oko kojeg se nanosio užu ili širi glineni prsten. Na taj vanjski glineni kolat i istaknuće nanosila se glinena površina dna na koji se naljepio umetak za stijenku. Debljina ruba s donje strane dna ovisila je o širini odnosno debljini vanjskog glinenog kolata koji se stavljao oko istaknuća. Ta tri osnovna elementa u postavljanju dna na podlogu nisu utjecala na oblik gornjeg dijela posude te su primjenjivana i za ostale vrste posuda kao što su npr. zdjele i drugo. Ova primjena razvijenije metode izrade posuda (sam način i postupak izrade) posljedica je ravnomjerne rotacije brzog lončarskog kola te su, ukoliko je majstor keramičar bio spretniji, spojevi triju elemenata jedva vidljivi, dok su kod onih manje spretnih spojevi jako vidljivi i moglo bi se reći neuredno načinjeni. (RZEŽNIK, 1995., 71.-74., Abb. 10.-14.).

Oblik dna posude iz Torčeca, s tankim mjestimično vidljivim rubom, ukazuje na njegovo zasnivanje od tri elementa, a spojevi otkrivaju veoma spretnog majstora keramičara. Analiza dna posuda s područja katedralske crkve u Wrocławu (Poljska), dovela je do zaključka da se ta razvijenija tehnika izrade dna na lončarskom kolu nije primjenjivala prije prve polovine XI. stoljeća, a glavna su karakteristika XII. stoljeća i dalje (RZEŽNIK, 1995., 77.).

Po svojim osnovnim značajkama tehnološkog procesa izrade posude koja podrazumijeva fakturu, boju, izradu same posude kao i oblik dna, može se općenito naglasiti da prema svemu navedenom, lonac iz Torčeca (slika 12.) ne bi mogao biti stariji od druge polovine XII. stoljeća.

Uz tehnološke podatke koji govore o samom tehničkom procesu izrade posude kao i uz sastav materijala iz kojeg je ona napravljena, valja spomenuti sam oblik izvijenog ruba ili usta lonca. U svom gornjem dijelu rub je zaravnjen u širini od 0,5 cm, s vanjske strane blago sedlasto oblikovan s manjim istaknutim donjim dijelom koji nadvisuje vrat posude (slike 12., 13.). Oblik ruba posude iz Torčeca u osnovi se može uvrstiti u rubove jednostavne profilacije, sa značajnim odstupanjima. Naime, baveći se analizom keramičke građe,

⁷ Analiza keramike s obzirom na građu vidljivu u presjeku, napravljena je na materijalu iz katedralskog kompleksa u Wrocławu u Poljskoj. Izdvojene su tri vrste tragova spajanja mase keramike za posudu. Kod prve vrste u tzv. tehnici gnjetenja, vidljive su nepravilne brazde na određenoj udaljenosti jedna od druge, načinjene tako da se nepokretna masa keramike lijepi jedna na drugu (njem. Knettechnik), a u presjeku nalijepljeni dio dolazi s unutarnje strane stijenke (RZEŽNIK, 1995., 66.-68., Abb. 3., 7. 1.). Kod druge vrste vidljive su duguljaste udubine ograničenoga broja, označene kao pravilne vodoravne "suzice" vidljive u jednakim razmacima (njem. Kurzgleittechnik), u presjeku se vidi ? oblik (RZEŽNIK, 1995., 68.-69., Abb. 4., 6., 7. 2.). Treću vrstu obilježava zaglađivanje traka gdje su vidljive pravilne guste vodoravne linije (njem. Gleit-Bandtechnik), a u presjeku ima obrnuti smjer dijagonalnog kao kod prve vrste (RZEŽNIK, 1995., 69., Abb. 5., 7. 3.).

većina autora smatra da se veoma teško može odrediti kada jedan oblik ruba prestaje zbog njegova zadržavanja i razvoja i u mlađim razdobljima, a lakše se zapaža pojava novog oblika. Npr., kod praških kolekcija prvi izdvojeni tip ruba, nazvan rub s lajstnom (tip I, njem. Leistenrand) sa svojim ljevkastim ili lagano izbačenim inačicama, jednako je zastupljen kao "stalni" tip u svim tim kolekcijama i predstavlja jednu konstantu te, na tom području, nije signifikantan za kronologiju, iako ga se pokušalo datirati od oko 1150. do oko 1300. godine s najučestalijim pojavljivanjem oko 1250. godine (PAVLŮ, 1971., 82., graf. 2., 102). Analiza najvažnijih progresivnih oblika rubova lonaca u istočnoj Češkoj rezultirala je zaključkom da se jednostavni rubovi pojavljuju od oko 800. do 1100. godine ili najkasnije do sredine XII. stoljeća, a oni također jednostavni, ljevkastio zakošeni od početka X. do sredine XII. stoljeća (ŠOLLE, 1972., 156.-158.). U Donjoj Austriji u X. stoljeću rubovi jednostavnih profilacija sve su uglatiji, a u XI. i XII. stoljeću slijedi daljnji razvoj prema krovasto profiliranim rubovima (CECH, 1994., 56.). Slična je situacija i u slavenskim naseljima u Slovačkoj. Naime, u XI. stoljeću pojavljuju se lonci s koso postavljenim vratovima i vodoravno odrezanim rubom ili krovasto oblikovani rubovi koji se razvijaju iz svojih prethodnika, jednostavno profiliranih rubova velikomoravske keramike druge polovine IX. stoljeća (lokaliteti Nitriansky Hrádok i Bešeďov, BIALEKOVÁ, 1959., 453., T. III., 3; IV., 7; V., 7 i rubovi s krovastim završetkom, BIALEKOVÁ, 1958., 397., obr. 11., 402, obr. 17.; BIALEKOVÁ, 1959., T. II., 4, 6, 8; III., 1, 4; IV., 5; V., 6). Analizom keramičke građe s područja Njemačke ustanovljeno je da se krovasto ili strehasto oblikovani rubovi jednostavne profilacije, s istaknućima na gornjoj ili donjoj usni, pojavljuju od X. stoljeća i zadržavaju se sve do XII. stoljeća, a u XIII. stoljeću prelaze u široke raščlanjene ujednačene rubove (LOSERT, 1993., 41., Abb. 6., 5, 6., 6 su jednostavno odrezani rubovi s mogućim istaknućima gore i dolje, Abb. 6., 9 su rubovi s krovastim završetkom i Abb. 6., 10 raščlanjeni rub s kraja XIII. stoljeća i dalje.). Također je opći zaključak da se tijekom razvoja kod jednostavno profiliranih rubova počinju uočavati značajne razlike osnovne profilacije, pa su oni u kasnije doba izdvojeni kao skupina s novim elementima profilacije koji pod utjecajem kaležastog oblika ruba⁸, evoluiraju u kragnasti oblik ruba, koji se pojavljuje gotovo uvijek uz jako uvučeni vrat posude (njem. Krageförmig) (PAVLŮ, 1971., 102., tip IV u praškim kolekcijama, datiran kao i tzv. rub s lajstnom; FROLÍK, 1995., 108., Abb. 1., A, B).

Iz svega može se zaključiti da je oblik ruba na posudi iz Torčeca u osnovi jednostavne profilacije, ali zbog svog sedlasto oblikovanog vanjskog dijela kao i manjeg istaknuća na donjoj usni, predstavlja daljnji razvojni oblik prema tzv. rubu s lajstnom, odnosno rubu s krovastim završetkom, a spomenuta se kombinacija u oblikovanju ustiju posude mogla primjenjivati od sredine tj. u drugoj polovini XII. stoljeća i dalje.

Dekoratívni elementi sastavni su dio keramičke građe i najčešće se opisuju i analiziraju pojedinačno jer su promjenjive varijable. Naime, gotovo se ne može naći dvije isto ukrašene posude ili ulomka keramike, premda se analizom detalja ukrasa koji podrazumijevaju vrstu motiva ili ukrasa i njihove kombinacije, tehniku kojom su oni napravljeni te njihov smještaj na pojedinim dijelovima posuda, može doći do nekih zaključaka. Oni se u većini slučajeva oslanjaju na rezultate analiza provedenih na lokalitetima sa stratigrafskim slojevima na kojima se dobiva određena kronologija uporabe pojedinih ukrasa, odnosno dovode do određenih zaključaka koji se koriste kao uzorak za određivanje razdoblja u kojem se pojedini ukrasni motiv koristio prilikom izrade keramičkih posuda.

S obzirom na tehniku ukrašavanja posude iz Torčeca može se ustanoviti da je ukras načinjen povlačenjem (češljastog?) predmeta, kojim je dobiven niz od 4 do 6 vodoravnih linija u snopu. Prema nekim autorima vodoravne linije, koje idu u neprekinutom nizu duž čitavog trbuha posude (ili su svrstane po snopovima i raspoređene po truhu posude), načinjene su povlačenjem u jednom potezu tijekom vrtnje posude na lončarskom kolu, kao neka vrsta spirale. Te vodoravne linije raspoređene su u tri skupine linija, od kojih se srednji snop proteže duž najšireg dijela lonca, gornji se nalazi na ramenu posude, a treći u predjelu donjeg dijela posude. Snopovi linija međusobno su odijeljeni blagom jednostrukom valovnicom, pognutom na lijevo (slike 12. i 13.).

Analizirajući ukrase i motive na keramici iz jasnih stratigrafskih situacija, pojedini su autori dolazili do raznih zaključaka. Tako, promatrajući ukras pojedinačno, jednostruka je valovnica na području Mikulčica veoma rijetka i predstavlja rijedak nalaz u prvoj polovini XI. stoljeća (POLÁČEK, 1995., 153., Abb. 13.). Nadalje, analiza keramičke građe iz naselja u južnoj Tiringiji (Njemačka), rezultirala je zaključkom da se jednostavna, najčešće jednostruka, jače urezana valovnica, široko primjenjuje kao dekor tijekom XII. stoljeća (lokalitet Altenrömhild-Rotemulde, TIMPEL, 1995., 157.-158.). Jednostruka ili dvostruka jače urezana valovnica (njem. Kannelurwellen), karakteristika je XII. i XIII. stoljeća u Slovačkoj (tip E, 1-2, ŠALKOVSKY, 1994., 168.-169., Abb. 14.). Duboko urezana jedna ili dvije kanelure, odnosno spirale oko posude što predstavlja niz vodoravnih linija (njem. Kannelurenspiralen), također su značajka XII. i XIII. stoljeća u Slovačkoj (tip F, 1-6, ŠALKOVSKY, 1994., 168.-169., Abb. 14.). Analiza keramičke građe s lokaliteta Prag-Hradčani, rezultirala je zaključkom da se oko sredine XI. stoljeća počinje javljati jednostavan dekor, stereotipni kružni urezi po loncu (FROLÍK, 1995., 112., 113., Abb. 6.). Na nalazištu Mužla-Čehov u Slovačkoj ovaj način ukrašavanja karakteristika je sedme i osme keramičke skupine, datiranih u XI. i XII. stoljeće (Hanuliak, 1995., 43., 50., tab. IV.). Keramika druge polovine XI. i XII. stoljeća iz Mikulčica, također je dekorirana jednostavnim širim žljebovima koji teku uokolo gornjeg dijela trbuha lonca ili cijelom njegovom vanjskom površinom (POLÁČEK, 1995., 153., Abb. 13., 79-83). Jedino je u slavenskom naselju Thunau u Donjoj Austriji ukras u obliku vodoravnih linija datiran od kraja X. stoljeća (CECH, 1991., 65., Abb. 4.).

⁸ Na praškom gradu dokazano je da se rubovi u obliku kragna razvijaju iz rubova u obliku pehara (TOMKOVÁ et al., 1994., 170.-177.).

Na primjeru posude iz Torčeca može se ustanoviti da kombinacija dviju vrsta ukrasa predstavlja njihovo pravilno izmjenjivanje (slike 12. i 13.). Spomenuta shema dekora vezuju se na starije tipove keramike, koje često imaju valovite, češljaste, isprekidane ili nedovršene linije. Ukras kombinacije jednostavnih valovnica na vratu ili ramenu posude, uz ukras finih vodoravnih žljebića na trbuhu, dekor je koji se na lokalitetu Břeclav-Pohansko u Moravskoj pojavljuje od druge polovine IX. stoljeća (DOSTÁL, 1995., 63., 67., obr. 4., 19, 8., 1). Na području istočne Češke, razne kombinacije jednostavnih ili složenijih izmjenjivanja uzoraka, nazvane zonalnim ukrašavanjem (njem. Zonenmuster), počinju se primjenjivati još u srednjegradišnom razdoblju, a zadržavaju se tijekom mlađegradišnog vremena (Šolle, 1972., 156.-158., Abb. 5.-6.). Proučavanjem keramike iz Mikulčica ustanovljen je 4. tip keramike, datiran u X. i prvu polovinu XI. stoljeća, s karakterističnim ukrasom kombinacije češljaste valovnice na vratu ili ramenu i sa žljebovima ili nizom vodoravnih linija na trbuhu posude (Poláček, 1995., 153., Abb. 13., 72-73). U slavenskom naselje Thunau u Austriji tijekom XI. i XII. stoljeća, kao ukras se pojavljuju valovnice i ravne vodoravne linije, koje mogu prekrivati gotovo čitavu posudu (CECH, 1991., 57.-62.).

S obzirom na način ukrašavanja kao i vrstu ukrasa te njihov smještaj, može se ustanoviti da je posuda iz Torčeca ukrašena zonalno, a takvo izmjenjivanje uzorka široko se primjenjivalo još od srednjegradišnog razdoblja i veoma se dugo zadržalo, te ne može biti oslonac za dataciju. Pojedinačno sagledavajući ukras jednostruke valovnice, kao i snopova vodoravnih linija, prema datacijama navedenim za stratificirane lokalitete, može se ustanoviti da se oni općenito počinju primjenjivati od druge polovine XI. stoljeća, a najučestaliji su tijekom XII. i XIII. stoljeća.

Nakon detaljne analize keramičke posude iz Torčeca, a prema njenim tehnološkim značajkama koje podrazumijevaju fakturu, boju, izradu, zatim prema obliku ruba posude kao i vrsti, načinu i smještaju ukrasa na njoj, može se ustanoviti da ona nije starija od druge polovine XII. stoljeća, a s velikom vjerojatnošću može ju se datirati oko sredine XIII. stoljeća, u vrijeme kada su najučestalije značajke u oblikovanju i izradi posude.

Na području Hrvatske nisu do sada pronađeni ukopi životinjskih glava, odnosno konkretno položene glave pasa u keramičkim posudama. S velikom sigurnošću može se reći da slični nalazi pseće glave položene u keramičku posudu, potječu iz sjeveroistočne Mađarske. Naime, tijekom 1969. godine na jednom pješčanom brežuljku pored zavoja ceste oko 500 m udaljenom od sela Fanciska (kraj Debrecena - Hajdú Bihar komitat), pronađena su kod obrade zemlje "četiri groba s lubanjom psa i posudama s valovitom linijom". Prilikom objavljivanja, spominjući selo Fanciska iz arpadovskog doba, autor datira "nalaze kulturnih pokopa u XII. i XIII. stoljeće" (MESTERHÁZY, 1970., 316., karta VIII., lokalitet br. 100; MESTERHÁZY, 1970. a, 62.). Dvadesetak godina kasnije, ovi slučajno otkriveni nalazi detaljnije se objavljuju i tom prilikom se ističe da je 1969. godine pronađeno pet velikih keramičkih posuda od koji su tri sadržavale pseću gla-

vu (VÖRÖS, 1990., 143.-145.). Okolnosti nalaza, nažalost, identične su i u mađarskom i u našem slučaju, ali ipak se može ustvrditi da su se keramičke posude sa psećim glavama nalazile na približno istoj dubini u oba slučaja, tj. na oko 50-60 cm dubine. Za posudu iz Torčeca ne može se pak sa sigurnošću reći da je bila prekrivena (poklopljena) poklopcem od organskog materijala, kao što su to bile mađarske posude, jer je unutar nje pronađena zemlja pomiješana s garom, koja je doduše, tamo mogla dospjeti i sekundarno.

Tražeci objašnjenja o razlozima ovakvih ukopa na mađarskom području, autor govori o važnosti psa i njegovoj kompleksnoj ulozi u poganskim vjerovanjima Ungara, u kojima glava psa sadrži dušu i predstavlja jednu vrstu posrednika (mediatora). Nadalje, ističe mišljenje da su arheološki nalazi lubanja pasa iz Fanciske predstavljali glave onih pasa koji su bili žrtvovani tijekom nekog rituala na ograđenom, posvećenom mjestu, prilikom kojeg im se htjela sačuvati duša. Činjenici da su dijelovi (glave) takvih životinja nakon rituala zatvarani u keramičke posude, ne pripisuje slučajnosti, već navodi da su i posude imale također ulogu posredništva u čuvanju duše (VÖRÖS, 1990., 143.).

Slični arheološki nalazi nisu pronađeni niti na susjednim područjima Vojvodine (STANOJEV, 1989., 136.), Slovačke i Transilvanije, iako postoji pisani dokument iz Kolozsvára (u Transilvaniji) iz 1574. godine, koji spominje pseći ukop u keramičkoj posudi (VÖRÖS, 1990., 143.). Na ozemlju današnje Mađarske evidentirano je više lokaliteta s nalazima kostiju psa (ili vuka), a koji potječu iz 18 grobalja i iz 15 naselja (VÖRÖS, 1990., 129., slika 9.). U slučaju naselja većinom se radi o nalazima kostiju pronađenih prilikom arheoloških iskopavanja, gdje su uz ostale životinjske kosti u određenom (višem ili manjem) postotku iskopane i kosti psa (ili vuka). One su se u tim slučajevima nalazile na različitim mjestima u naselju (nalazi kostura tri psa od kojih je jedan pažljivo pokopan u srednjovjekovnom selu Szentkirály kod Kecskeméta u regiji Lászlófalva, (PÁLÓCZI-HORVÁTH, 1976., 292., 293., slika 16.), unutar kuća (npr. kostur psa ispod poda kuće, ERDÉLYI, 1979., 94.), u pećima, u jamama (npr. kostur psa, KOVALOVSKI, 1980., 44., 103.-105., naselje Tiszaeszlár iz XI. - XIII. stoljeća) i rupama (npr. kosturi pasa, KOVALOVSKI, 1981., 83., u naselju Visegrád-Várkert), u jarku (npr. dio kostura psa iz jarka i iz jame, MÉRI, 1964., 34., 80.-82., naselje Kardoskút iz XI. - XIII. stoljeća) ili - kako je slučaj u naselju Fanciski u keramičkim posudama (MESTERHÁZY, K., 1975., 104., slika 9., 3-5, slika 10., 1-2), veoma sličnim posudi iz Torčeca. Ti arheološki nalazi, osim dakako Fanciske, ne bi se mogli izravno povući kao analogije nalazima pseće glave položene u keramičku posudu, pronađene na položaju Cirkvišće u Torčecu.

Evidentirani su nadalje pažljivo ukopani psi pronađeni na grobljima u Mađarskoj, iako i ti nalazi pokazuju raznolikost. Na nekim su grobljima evidentirani grobovi sa psima. Od šest iskopanih (1908. godine) i djelomično razorenih grobova na lokalitetu Nagyhalász iz X. stoljeća, u jednom je opažen kostur psa (?), (KOVÁCS, 1989., 176.), *Canidi* pokopan nakon pogreba pokojnika, ili kao ukop psa u posebnoj jami između pokojnika (npr. kostur psa kraj dječjeg groba br. 154, ispod sloja paljevine položen na zdravicu u Zalavá-

ru, sve datirano u X. stoljeće, (Sós, 1963., 74., slika 35., T. XXV., 6) i s keramikom na mjestu paljevine (T. LXIII., LXIV., LXV., 3-7, LXXI., 4), nadalje kao grob sa psećom lubanjom stavljen zajedno s pokojnikom ili nakon njega (također Zalavár, Sós 1963., T. LXXII., 7, 8) te kao pojedinačni grob s lubanjom psa. Većina tih nalaza kao i onih iz naselja, opredijeljena je u doba naselja u kojima su pronađeni, tj. u razdoblje mađarskih osvajanja i vladanja dinastije Arpadovića (VÖRÖS, 1990., 144.-145.). Pažljivo položeni psi unutar naselja ili oni pronađeni u okviru groblja na području (istočne) Mađarske, u mađarskoj su literaturi nerijetko pripisivani drugim narodima (TETTAMANTI, 1975., 123.) i utjecajima s jugoistoka kao npr. iz južne Rusije, odakle se (zbog mongolsko/tatarskog prodiranja i osvajanja) na područje između Tise i Dunava naseljavaju Kumani te dolazi do miješanja stanovništva (PÁLÓCZI-HORVÁTH, 1976., 306.). Svi oni u širem bi se smislu možda i mogli vezati uz arheološke nalaze iz Fanciske i Torčeca, ali ne treba smetnuti s uma da je pas domaća životinja, koja se nakon smrti zakapa negdje u blizini mjesta gdje ljudi obitavaju, unutar/uz naselje ili groblje.

Ta se dva lokaliteta (Fanciska i Torčec) ipak izdvajaju, zbog namjerno položene pseće glave u keramičke posude. Analizirajući neke ukope životinja uz koje su pronađene keramičke posude, mađarski su autori zaključili da ih treba promatrati odvojeno od ostalih, te da su oni dio ritualnih običaja (ÉRY, 1968., 109.). Pogleda li se pseća lubanja iz Torčeca sa svoje stražnje strane, uočava se da nije oštećena ni na jednom dijelu (slika 7.). To navodi na zaključak da je glava psa znalački, veoma pažljivo odvojena od ostalog tijela, kako bi bila pohranjena u keramički lonac. Je li taj čin doista bio obavljen u ritualne svrhe, veoma je teško zaključiti kao i etnički ga opredijeliti. Na ovom mjestu valja spomenuti da se još i danas u nedalekom Međimurju zadržao izraz *Pesjaneki* - kao uspomena na *pasoglave* ili *psoglave* koji podrazumijeva Mongole (?), za koje znamo da su prisutni sredinom XIII. stoljeća na tim prostorima.

Pogledaju li se ostali arheološki nalazi iz sela Fanciska, uočava se da su oni većinom datirani u XII. i XIII. stoljeće, a pronađeni su i ostaci manje crkve iz XII. stoljeća, napuštene 1573. godine (NEPPER, MÁTHÉ, 1986., 39., 40., 61.). Pisani izvori selo Fanciska spominju 1273. godine (MESTERHÁZY, K., 1975. a, 229., 255.). Promotri li se pak situacija na položaju Cirkvišće u Torčecu, gdje do sada nisu obavljena nikakva arheološka iskopavanja¹⁰, može se istaći da osim indikativnog toponima *Cirkvišće* raspoložemo i povijesnim izvorima iz 1334. godine koji spominju *Item ecclesia sancti Stephanus regis circa Drauam* podrazumijevajući župu u današnjem selu Torčecu, koja je 1501. godine prenesena u Trnje odnosno današnje Drnje (BUTURAC, 1984., 75., 76.). Po površini lokaliteta nailazi se na mnoštvo ulomaka keramike iz razvijenog i kasnog srednjeg vijeka te na razne ulomke kostiju. Tako su u neposrednoj blizini ovdje obra-

đivanog nalaza pseće glave u posudi, po površini skupljena još 22 ulomka (različitih, najvjerojatnije životinjskih) kostiju. Koštani ulomci su znatno oštećeni i bez karakterističnih obilježja, što uveliko otežava njihovu determinaciju. U slučaju tri veća ulomka moguće je odrediti koštani element, stranu tijela te taksonomsku pripadnost jedinke:

- distalni dio dijafize desne bedrene kosti (*os femoris*) goveda,
- središnji dio lijeve lopatice (*scapula*) svinje,
- dio desne polovice donje čeljusti goveda (*processus coronoideus, incisura mandibulae, caput mandibulae*).

U sljedeća tri uzorka poznat je koštani element i s velikom vjerojatnošću može se odrediti taksonomska pripadnost:

- dio donje čeljusti najvjerojatnije goveda (*angulus mandibulae*),
- ulomak čeonke kosti također najvjerojatnije goveda (*pars orbitalis ossis frontalis prema proc. zygomaticus ossis frontalis*),
- distalni dio trnastog izdanka prsnog kralješka (*processus spinosus vertebrae thoracicae*) najvjerojatnije svinje.

Uz to, skupljena su još tri neutvrđena ulomka kostiju glave, tri ulomka rebara, šest manjih ulomaka dugih kostiju, te četiri koštana ulomka bez značajki koje bi ukazivale na kosturni položaj ili taksonomsku pripadnost određenoj životinjskoj vrsti, odnosno čovjeku.

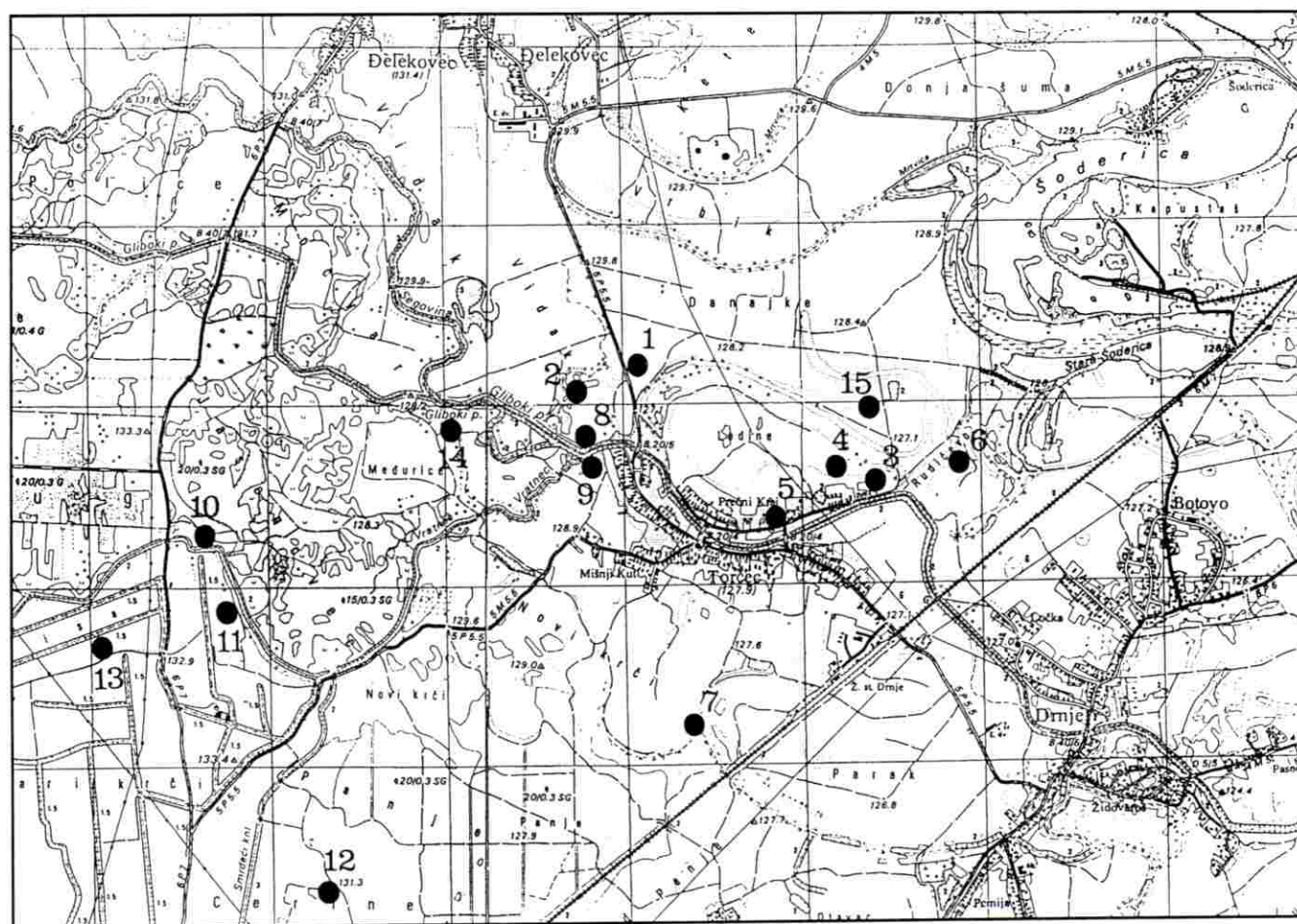
Je li se na položaju Cirkvišće u Torčecu nalazilo naselja ili groblje, bez obzira na indikativnost toponima, ne može se bez arheoloških iskopavanja sa sigurnošću reći, a postoji mogućnost da je lokalitet preslojen te da je u jedno vrijeme služio kao groblje, a u drugo kao naselje. Na to upućuju ostaci ljudskih kostiju, kao i mnoštvo ulomaka životinjskih kostiju te fragmenti keramike. Svakako je zanimljivo da su u oba slučaja, i u Fanciski i u Torčecu, ostaci ritualnog ukopa pseće glave u keramičku posudu, pronađeni na lokalitetima prskanskog ozračja, kako to potvrđuju ili arheološka iskopavanja (Fanciska) ili povijesni izvori (Torčec), što će za sada ipak ostati otvoreno pitanje.

Nalaz pseće lubanje položene u keramičku posudu s lokaliteta Torčec-Cirkvišće, vrlo je značajan te možemo samo žaliti što ne potječe sa sustavnih arheoloških istraživanja, koja bi mogla pružiti neke konkretnije odgovore. Taj nalaz kao i preostale nedirnute tamnije površine zemlje koje se pojavljuju u određenom ritmu duž recentnog jarka,¹¹ ponovno usmjeravaju našu pozornost na lokalitet indikativnog toponima - Cirkvišće i na kompletno područje sjeverno od Koprivnice, naročito okolicu Torčeca, koje obiluje srednjovjekovnim lokalitetima (karta 2.)

⁹ Za taj usmeni podatak zahvaljujemo dr. sc. Željku Tomiću i kolegi Borisu Graljuku.

¹⁰ Tijekom 1997. godine arheološka iskopavanja planirao je Gradski muzej Koprivnica i Društvo za povijesnicu i starine u Torčecu, do kojih zbog spleta okolnosti, nažalost, nije došlo.

¹¹ Ovdje opisan slučajni nalaz keramičke posude sa životinjskom lubanjom lociran je u recentnom jarku nastalom prilikom dubljeg oranja na oko 45,20 m sjeverno od ruba međe uz rub sela Torčec. Sljedeće izrazito tamnije površine zemlje uočene su na 6,80 m sjeverno od spomenutog, te na 4,50 m od svog posljednjeg i 4,80 m još prema sjeveru, sve u nizu unutar jarka.

Karta 2. Srednjovjekovni arheološki lokaliteti u okolici Torčeca kraj Koprivnice - Koprivničko-križevačka županija: 1. - "Cirkvišće", 2. - "Gradić" ili "Turski brijeg", 3. - "Prečno pole I.", 4. - "Prečno pole III.", 5. - vrt iza kuće br. 29 a u Ulici braće Radić, 6. - "Rudičevo", 7. - "Blaževo pole", 8. - "Makarov perivoj" ili "Makarov vrt", 9. - "Dužine", 10. - "Pod Vratnac", 11. - "Vratnac 2.", 12. - "Cerine III.", 13. - "Cerine VI." ili "Klisa", 14. - "Meduriće", 15. - "Ledine", (mj. 1:25000, sekcija Koprivnica 4)

Karte 2 Mittelalterliche archäologische Fundstellen in der Umgebung von Torčec bei Koprivnica - Komitat Koprivnica-Križevci: 1. - "Cirkvišće", 2. - "Gradić" oder "Turski brijeg", 3. - "Prečno pole I.", 4. - "Prečno pole III", 5. - Garten hinter dem Haus Nr. 29a in der Braće Radić 6-Straße, 6. - "Rudičevo", 7. - "Blaževo pole", 8. - "Makarov perivoj" oder "Makarov vrt", 9. - "Dužine", 10. - "Pod Vratnac", 11. - "Vratnac 2", 12. - "Cerine III", 13. - "Cerine VI" oder "Klisa", 14. - "Meduriće", 15. - "Ledine" (Maß: 1:25000, Abschnitt: Koprivnica 4).

LITERATURA

- BARTOŠKOVÁ, A., 1997., "Keramický soubor z počátku rane středověkého osídlení Budečské předhradí", *PamArch LXXXVIII/1*, 111.-141.
- BAUER, M., 1992., *Kinologija 1 - Uzgoj i njega pasa*, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb
- BIALEKOVÁ, D., 1958., "Záchranný výskum slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešaňove, okr. Šurany", *SlovArch VI/2*, 388.-413.
- BIALEKOVÁ, D., 1959., "Záverečná zpráva z výskumov slovanských sídlisk v Nitr. Hrádku a Bešaňove", *SlovArch VII/2*, 439.-459.
- BIALEKOVÁ, D., TIRPÁKOVÁ, A., 1983., "Preukázateľnosť používania rímskych mier pri zhotovovaní slovanskej keramiky", *SlovArch XXXI/1*, 121.-147.
- BIALEKOVÁ, D., TIRPÁKOVÁ, A., VLKOLINSKÁ, I., 1989., "The Application of some mathematic-statistical Methods in Solving the Possibility of Exploitation of Roman Measures in Manufacturing of Slavic axe-shaped Currency Bars and Pottery", *SlovArch XXXVII/2*, 427.-450.
- BUTURAC, J., 1984., "Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine", *Starine JAZU*, knjiga 59., 43.-108.
- CECH, B., 1991., "Die keramischen Funde der slawischen Wallanlage in Thunau am Kamp (NÖ), Ein Beitrag zur Gliederung slawischer Keramik", *ZalaiM*, 3., 57.-72.
- CECH, B., 1994., "Die slawische Keramik des 8.-11. Jh. s in Niederösterreich", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band I, Brno, 53.-61.

- ČIHÁKOVÁ, J., RŮŽIČKOVÁ, E., ZEMAN, A., 1995., "Petrographische Erforschung der frühmittelalterlichen Keramik aus dem Prager Suburbium und Bewertung der Anwendung ihrer Ergebnisse in der Archäologie", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 203.-211.
- DOSTÁL, B., 1995., "K počátkům slovanské tuhové keramiky na Morave", *Sborník XLIII*, č. 39, 43.-67.
- DRIESCH, A., 1976., *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University
- ERDÉLYI, I., 1979., "Keszthely - Fenékpuszta", *RégFüz* 1, Ser. 1, No. 32, 94.
- ÉRY, K. K. 1968., "Reconstruction of the Tenth Century Population of Sárbogárd on the Basis of Archaeological and Anthropological Data", *AlbaReg*, VIII-IX (1967.-1968.), 93.-147., T. XXVI.-XLV.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1986., "Die Hochmittelalterliche Burg Möllersdorf", *BeiträgeÖst* 2, 1.-45., Taf. 1.-18.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1992., "Früh- bis Hochmittelalterliche Funde aus Wien I, Ruprechtsplatz und Sternegasse", *BeiträgeÖst* 8, 61.-84.
- FROLÍK, J., 1995., "Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlichen Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 107.-118.
- GETTY, R., 1975., *Sisson and Grossman's The Anatomy of the Domestic Animals*, Vol. 2., W. B. Saunders Comp., Philadelphia, London, Toronto

- GREGEROVÁ, M., KRISTOVÁ, L., 1995., "Probleme der Interpretation der differenzthermischen Analysen der Graphittonkeramik", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 213.-221.
- HANULIAK, M., 1995., "Methodik der Bearbeitung der Keramikkollektion aus Mužla-Čenkov und ihre Ergebnisse", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 39.-50.
- HILCZER-KURNATOWSKA, Z., KARA, M., 1994., "Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Großpolen", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band I, Brno, 121.-141.
- JANUŠKA, B., 1978., "Gradište kod Torčeca", *PodrZb* 78, Koprivnica, 97.-103.
- KOLAR, S., 1976., "Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica", *PodrZb* 76, Koprivnica, 103.-116.
- KOVÁCS, L., 1989., "A Nagyhalász-Zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészlet", *CommArchHung*, 165.-176.
- KOVALOVSKI, J., 1980., "Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon, /Bronzkor. III-IV. és XI-XIII. század, FontesArchHung, Budapest
- KOVALOVSKI, J., 1981., "Visegrád - Várkert", *RégFüz* I, Ser. 1, No. 34, 83.
- LOSERT, H., 1993., "Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken", Band 1-2, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Beiheft 8, Köln-Bonn
- MÉRI, I., 1964., *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei orosháza Határában, RégFüz*, Ser. II, No. 12
- MESTERHÁZY, K., 1970., "Debrecen-Fanciska", *ArchÉrt* 97/2, 316.
- MESTERHÁZY, K., 1970. a, "Debrecen-Fanciska", *RégFüz*, Ser. I, No. 23, 62.
- MESTERHÁZY, K., 1975., "Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe IX-XIII. századi településtörténetéhez I.", *DME* 54(1973), 95.-174.
- MESTERHÁZY, K., 1975. a, "Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe IX-XIII. századi településtörténetéhez II.", *DME* 55, 211.-266.
- MILLER, M. E., 1964., *Anatomy of the Dog*. W. B. Saunders Comp. Philadelphia, London
- NEPPER, I. M., MÁTHÉ, M. Sz., 1986., "A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1981-1985 (Leletkataszter)", *DME* 64(1985), 35.-61.
- NICKEL, R., SCHUMMER, A., SEIFERLE, E., 1986., *The Anatomy of the Domestic Animals*, Vol. 1, The Locomotor System of the Domestic Mammals, Verlag Paul Parey, Berlin, Hamburg
- NOMINA ANATOMICA VETERINARIA, 1994., 4th, Zurich and Ithaca, New York
- OKOŃSKI, J., 1995., "Keramik aus der Burg von Zawada, Gem. Tarnów - Ein Verfahren zur Registrierung von Merkmalen und die Analyse-möglichkeiten", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 51.-63.
- PÁLÓCZI-HORVÁTH, A., 1976., "A Lászlófalván 1969-1073-ben Végzett Régészeti Ásatások eredményei", *Cumania* IV, 275.-309.
- PAVLŮ, I., 1971., *Pražská keramika 12. a 13. století, Praehistorica IV*, Praha
- POLÁČEK, L., 1995., "Altes Gliederungssystem der Mikulčicer Keramik (mit Exkurs von J. DVORSKÁ i L. POLÁČEK)", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 131.-202.
- POPOVIĆ, S., 1972., "Some Morphological Differences Between the Head Bones of the Fox (*Vulpes Vulpes*) and Dog (*Canis familiaris*)", *ActaVet*, Vol. 22, No. 6, 279.-284.
- REGISTAR, 1990., *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Varaždin, 133., lok. br. 499 (obradio Z. Marković)
- REGISTAR, 1997., *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, drugo dopunjeno izdanje, Bjelovar, 199., lok. br. 733 (obradio Z. Marković)
- RICHTER, M., 1994., "Hrnčířská pec ze Starého Mýta (K otáče počátků vrcholné středověké keramiky)", *MediaevaliaArchBoh* 2, 145.-157.
- ROMIĆ, S., 1977., "Hrvatski ovčar-Uvod", *Moj pas*, izvanredni broj, Zagreb, 3.-5.
- RZEŹNIK, P., 1995., "Frühmittelalterliche Töpfer-Techniken im Lichte der Keramik von der Dominsel zu Wrocław", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 65.-78.
- SEKELJ IVANČAN, T., 1995., *Catalogue of Medieval Sites in Continental Croatia*, BAR S 615, Oxford, 151., lok. br. 313
- SEKELJ IVANČAN, T., ZVIJERAC, I., 1997., "Nekoliko srednjovjekovnih položaja u okolici Torčeca - Koprivničko-križevačka županija", *Obavijesti HAD*, XXIX/2, Zagreb, 65.-69.
- SEKELJ IVANČAN, T., MARKOVIĆ, Z., 1999., "Novi slučajni nalaz s lokaliteta Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice", *ObavijestiHAD* XXXI/3, Zagreb (u tisku)
- SÓS, A., 1963., "Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár", *ArchHung* 41, 5.-310.
- STANOJEV, N., 1989., *Nekropole X-XV. veka u Vojvodini*, Novi Sad
- ŠALKOVSKY, P., 1994., "Frühmittelalterlicher Burgwall bei Detva", *SlovArch* XLII/1, 155.-185.
- ŠOLLE, M., 1972., "Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereiche Ostböhmens", *VaPočSlov* VII, 141.-177.
- TETTAMANTI, S., 1975., "Temetkezési szokások a X-XI. században a Kárpát-medencében", *StudCom* 3, 79.-123.
- TIMPEL, W., 1995., "Altenrömhild-Rotemulde - eine mittelalterliche Siedlung im südlichen Thüringen", *AltThüringen* 29, 129.-189.
- TOMKOVÁ, K., et al., 1994., "Zum gegenwärtigen Stand des Studiums der frühmittelalterlichen Keramik in Mittelböhmen", u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band I, Brno, 165.-181.
- VÖRÖS, I., 1990., "Kutyáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon I", *FoliaArch* XLI, Budapest, 117.-145. (sažetak na engleskom: Dog sacrifices and burials in medieval Hungary I, 143.-145.)
- ZVIJERAC, I., MARKOVIĆ, Z., 1995., "Izbor iz Zbirke Zvijerac", katalog izložbe, Koprivnica

ZUSAMMENFASSUNG

ZUFALLSFUND EINES SCHÄDELS VON CANIS FAMILIARIS IN EINEM MITTELALTERLICHEN KERAMIKGEFÄß FUNDSTELLE TORČEC-CIRKVIŠĆE BEI KOPRIVNICA

Im März 1999 besichtigten freie Mitarbeiter des Museums der Stadt Koprivnica, die Hobby-Archäologen Ivan und Zlatko Zvijerac, die Umgebung von Torčec nach dem Frühjahrspflügen. Bei dieser Gelegenheit entdeckten sie an einer bekannten Stelle in Cirkvišće (Karte 1), in einer Tiefe von ca. 40 cm eine dunklere Erdschicht mit den Resten von Russ, Kies, Ziegelstückchen und Knochenfragmenten sowie viele Bruchstücke aus Keramik, die zum selben Gefäß gehören (Bild 1). Der Gefäßboden lag *in situ* auf der gelben Erde, ca. 55 cm tief, und in seinem unteren ausgegrabenen Teil wurde neben viel Russ ein von NW (der hintere Kopfteil) nach SO (Schnauze) ausgerichteter Tierkopf aufgefunden - mit dem Scheitel nach unten, ohne Unterkiefer und Zungenknochen (Bild 2).

Der archäologische Fund eines Tierschädels auf der Fundstelle Torčec-Cirkvišće bei Koprivnica stellt den Schädel eines mittelgroßen Fleischfressers, ohne Unterkiefer und Zungenknochen, dar, so dass "der obere Teil des Schädels" (Bilder 3-7) ein angemessener Name für diesen Fund ist. Beim Vergleich des aufgefundenen Tierschädels mit vergleichbarem Material, dem Schädel des rezenten Schakals (*Canis aureus* L. 1758), des Fuchses (*Vulpes vulpes* L. 1758), des Wolfs (*Canis lupus* L. 1758) und des mittelgroßen Mischlingshundes (*Canis familiaris* L. 1758) (Bild 8), konnte man mit großer Wahrscheinlichkeit feststellen, dass es sich beim genannten archäologischen Fund um den oberen Schädelteil eines Hundes (*Canis familiaris* L. 1758) (Bild 9) handelt. Laut den anatomischen Werten des Cephalic Index' ($96,8 \times 100 / 155,9 = 62,09$ mm) und des Craniocephalic Index' ($100 : 60 = 10 : 6$) gehört der aufgefundene Schädel aus Torčec sicher zur Gruppe der Mesaticephalic-Hunde, jedoch an der Grenze mit der Dolichocephalic-Gruppe, während die kynologische Zuordnung auf die 3. Gruppe der brackoiden Spürhunde schließen lässt. Der Schädel des Hundes aus Torčec gehörte zu einer Hunderasse, die im Gebiet zwischen Drau und Save - wahrscheinlich auch im weiteren Umkreis - verbreitet war. Die historischen Quellen sprechen dafür: die Schrift des Đakovo-Bischofs Petar aus dem Jahre 1374, in Gänze wörtlich übertragen im Manuskript des Đakovo-Bischofs Petar Bakić vom 1719, wo zwei der zu dieser Zeit meistgezüchteten Jagdhundrassen auf dem Gebiet Kroatiens erwähnt werden.

Viel schwieriger war es, das Alter und Geschlecht des Tieres festzustellen, da die meisten Zähne fehlten (Bild 4). Das bleibende Gebiss war vollständig ausgebildet, woraus zu schließen ist, dass das Tier im Moment des Todes jedenfalls älter als sieben Monate war. Der zarte Knochenbau und die schwach ausgeprägte *crista sagittalis externa* weisen darauf hin, dass das Tier höchstwahrscheinlich weiblich war. Die Todesursache, bzw. die Art und Weise wie es totgesch-

lagen wurde, war aufgrund der vorliegenden Knochen des oberen Schädelteils nicht zu ermitteln, obwohl an der rechten *os frontale* ein unregelmäßiger Riss (10x8 mm groß) zu sehen ist. Die RTG-Aufnahme (Bild 10), aus der der oberflächliche Charakter der Verletzung ersichtlich ist (nur *lamina externa*), d.h. dass die Verletzung nur den *sinus frontalis* öffnete und weder in *lamina interna* noch in die Schädelhöhle (*cavum cranii*) eingedrungen war, bestätigt die Annahme, dass der erwähnte Riss nicht die Todesursache gewesen war.

Das Gefäß, in dem der Hundschädel lag, wurde nach bisherigen Erkenntnissen stark fragmentiert aufgefunden. Allerdings ist ein Großteil davon erhalten geblieben und restauriert worden (Bilder 12 und 13). Das Gefäß kann aufgrund der metrischen Daten (Gesamthöhe 22,0 cm, Raddurchmesser 17,8 cm, Durchmesser des Gefäßbauches 21,5 cm, Bodendurchmesser 10,3 cm) den mittelgroßen Gefäßen zugeordnet werden.

Die technologischen Daten beziehen sich auf identische Verfahren der Keramikherstellung, die mehrere Forschungskategorien umfassen können. Das sind vor allem die Zusammensetzung oder die Mischung des Tons sowie die Flächenbearbeitung, während das Brennverfahren, die Farbe und Form zusätzliche Daten liefern können. Die Aussen- und Innenwand des Gefäßes aus Torčec (Bild 12) sind dunkelgrau-braun - wobei die Nuancen ungleichmäßig verteilt sind -, während das Gefäß am Querschnitt dunkelgrau ist. Obwohl das Gefäß im Hinblick auf die Farbe nicht näher datiert werden kann, kann die ausgesprochen bleierne oder etwas dunkler graue Farbe am Querschnitt auf das abstufende Brennverfahren schließen lassen. Das Gefäß aus Torčec weist in der Tonzusammensetzung Zugaben von Sand und feinem Kies, die sowohl an der Innen- als auch an der Aussenseite der harten Gefäßwand - insbesondere am Querschnitt - zu sehen sind. Es ist wichtig, anzumerken, dass in der handwerklichen Ausführung winzige Glimmer vorhanden sind. Im Hinblick auf die Flächenbearbeitung der Gefäßwand kann man feststellen, dass es auf einer schnell rotierenden Töpferscheibe, deren Drehspuren auf der Innen- und Aussenseite klar sichtbar sind, gefertigt wurde. Ausserdem sind an der Innenwand schwache Falten sichtbar, die aufgrund der Rotation entstanden sind. Die Form des Gefäßbodens aus Torčec, mit einem dünnen, stellenweise sichtbaren Rand, weist auf seine aus drei Elementen bestehende Zusammensetzung hin, während die Verbindungen von einem sehr geschickten Töpfermeister zeugen.

Neben den genannten Eigenschaften muss auch die Form des nach außen gebogenen Mundrandes des Gefäßes aus Torčec erwähnt werden. Im oberen Teil ist der Rand in der Breite von 0,5 cm gerade ausgeführt, an der Aussenseite leicht sattelförmig geformt, mit einem kleineren herausragenden unteren Teil, der sich über dem Gefäßhals emporhebt (Bild 12, Bild 13). Die Randform kann man im Grunde genommen den einfach profilierten Rändern zuordnen, jedoch mit wesentlichen Abweichungen. Aufgrund der sattelförmig ausgeführten Aussenseite und eines kleineren herausragenden Teils am unteren Mundsaum, stellt der einfache Rand des Gefäßes aus Torčec eine weitere Entwicklungs-

stufe zum sog. Rand mit Leiste, d.h. Rand mit dachförmigem Abschluss dar, welche Kombination in der Fertigung des Gefäßmundes erst ab der Mitte, d.h. in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts und in der darauf folgenden Zeit angewandt wurde.

Im Hinblick auf die Technik der Verzierung des Gefäßes aus Torčec kann man feststellen, dass die Verzierungen durch Durchziehen eines (kammförmigen?) Gegenstandes hergestellt wurden, wodurch eine Reihe von Bündeln mit jeweils 4-6 horizontalen Linien entstanden ist. Die genannten horizontalen Linien sind in drei Liniengruppen eingeteilt, deren mittleres Bündel sich den breitesten Gefäßteil entlang zieht, das obere an der Schulter des Gefäßes liegt und das dritte im unteren Teil des Gefäßes. Die Linienbündel sind mit einer einfachen weichen, nach links geneigten Wellenlinie voneinander getrennt. Die Verzierungsweise, die Arten der Verzierungen sowie ihre Lage lassen darauf schließen, daß das Gefäß aus Torčec zonal verziert wurde. Dieses abwechselnde Ziermuster war schon seit Mittelburgwallzeit weit verbreitet und wurde sehr lange beibehalten, so dass es als Grundlage für die Datierung nicht geeignet ist. Wenn man das Zierelement der einfachen Wellenlinie und die horizontalen Linienbündel einzeln betrachtet, kann man gemäss den Datierungen aus den stratifizierten Fundstellen feststellen, dass sie im Allgemeinen ab der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts angewandt wurden und im Laufe des 12. und 13. Jahrhunderts am häufigsten vorkommen.

Auf dem Gebiet Kroatiens wurden bisher keine bestatteten Tierköpfe, bzw. konkret, keine in Keramikgefäße gelegten Hundeköpfe aufgefunden. Mit grosser Sicherheit kann man sagen, dass ähnliche Funde eines in ein Keramikgefäß gelegten Hundekopfes aus dem nordöstlichen Ungarn stammen - Fundstelle Fanciska (bei Debrecen - Hajdú Bihar Komitat), die in das 12. und 13. Jahrhundert datiert wurde. Beide Fundstellen (Fanciska und Torčec) unterscheiden sich von anderen Funden mit bestatteten Hunden in Ungarn dadurch, dass in den beiden der Hundekopf mit Absicht in Keramikgefäße gelegt wurde. Betrachtet man die Hinterseite des Hundeschädels aus Torčec, sieht man, dass er in keinem Teil beschädigt ist (Bild 7). Daraus lässt sich schließen, dass der Hundekopf meisterhaft und äußerst sorgfältig vom Körper getrennt wurde, um im Keramiktopf aufbewahrt zu werden. Ob dies im Rahmen eines Rituals erfolgt ist, ist schwer feststellbar, genauso wie die ethnische Zuordnung. An dieser Stelle ist noch zu erwähnen, dass im benachbarten Međimurje heute noch der Ausdruck *Pesjaneki* existiert - als Erinnerung an das Wort *pasoglav* oder *psoglav* (in etwa: Hundeköpfige), das sich auf die Mongolen (?) bezieht, die sich um die Mitte des 13. Jahrhunderts in diesen Gebieten aufhielten.

In Bezug auf die Situation an der Fundstelle Cirkvišće in Torčec, wo es bisher keine archäologischen Ausgrabungen gab, kann man betonen, dass wir außer dem hinweisenden Toponym Cirkvišće auch über historische Quellen aus dem Jahre 1334 verfügen, wo *Item ecclesia sancti Stephanus regis circa* Drauam erwähnt wird und damit die Pfarre im heutigen Dorf Torčec gemeint ist, die im Jahre 1501 nach Trnje, bzw. das heutige Drnje übertragen wurde. Auf dem Gelände

der Fundstelle sind zahlreiche Keramikfragmente aus dem Hoch- und Spätmittelalter sowie verschiedene Knochenteile zu finden.

Ungeachtet der hinweisenden Toponyme lässt sich ohne archäologische Ausgrabungen nicht mit Sicherheit behaupten, ob in Cirkvišće in Torčec eine Siedlung oder ein Gräberfeld war. Es besteht die Möglichkeit, dass die Fundstelle mehrschichtig ist, und zu einer Zeit als Gräberfeld, zu einer anderen als Siedlung diente. Darauf weisen sowohl die Reste von Menschenknochen als auch zahlreiche Teile von Tierknochen und Keramikfragmente hin. Allerdings ist es interessant, dass die Reste der rituellen Bestattung eines Hundekopfes im Keramikgefäß in beiden Fällen - sowohl in Fanciska als auch in Torčec - an Fundstellen mit christlichem Umfeld entdeckt wurden - was entweder durch archäologische Ausgrabungen (Fanciska) oder historische Quellen (Torčec) bestätigt wird, zur Zeit als Frage aber dennoch offen bleibt.

Der Fund des Hundeschädels in einem Keramikgefäß auf der Fundstelle Torčec-Cirkvišće ist von grosser Bedeutung, und wir bedauern sehr, dass er nicht das Ergebnis von systematischen archäologischen Forschungen ist, die einige konkretere Antworten liefern könnten. Der genannte Fund und die restlichen unberührten dunkleren Erdschichten, die in einem bestimmten Rhythmus den rezenten Graben entlang verlaufen, richten unsere Aufmerksamkeit wieder auf die Fundstelle des hinweisenden Toponyms - Cirkvišće - sowie auf das ganze Gebiet nördlich von Koprivnica, besonders die Umgebung von Torčec, wo zahlreiche mittelalterliche Fundstellen liegen (Karte 2).

